

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1998 metai

Vilnius 1999

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1998

VILNIUS 1999

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1998

VILNIUS 1999

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija

**Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA**

**Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius**

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 9986-34-038-1

ATSIMINIMAI

IGNAS KONČIUS

SAVITARPINĖ PAGALBA. VOKIEČIŲ OKUPACIJA 1941–1944*

Tik šis tas
Tik medžiaga
Tik iš atminties surašyta

Pradėta 1949 birželio 23
Baigta 1949 liepos 26
Perrašyta 1959 liepos 1–17

Savitarpinė pagalba

Visuose kraštuose jau paprasto gyvenimo eigoj visuomet buvo nesugebančių iš vargo išbristi, arba nebegalinčių sau duonos užsidirbti, paliegusių, vienišų senelių ar per anksti savo maitintojų nustojusių vaikų.

Juo labiau suirutėms užėjus, karams praūžus, ar net tebeūžtant.

Jautrių širdžių žmonės steigdavo šalpos-globos susibūrimus, parapijinius elgetynus, pamestinukų lopšelius, vaikų prieglaudą, seneliams namus.

---

* Ignas Končius (1886–1975), Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetų profesorius, nacių okupacijos metais gyveno Kaune ir buvo Savitarpinės pagalbos vyriausiojo komiteto pirmininkas. Savitarpinė pagalba – vienintelė legali masinė lietuvių organizacija, kuri perėmė panaikinto Raudonojo kryžiaus funkcijas, šelpė nuo karo nukentėjusius ir vargstančius vietos gyventojus, rėmė lietuvių kultūrinį darbą.

1944 m. vasarą I. Končius pasitraukė į Vokietiją, 1949 m. persikėlė į JAV, į Bostoną, dalyvavo išsvijos kultūrinėje veikloje. I. Končius parašė daug fizikos darbų ir vadovėlių, rinko ir skelbė žemaičių etnografinę medžiagą.

Čia publikuojamus atsiminimus apie Savitarpinę pagalbą parašė gyvendamas lietuvių pabėgėlių stovyklose Vokietijoje. Jie yra vertingas istorijos šaltinis, parodantis tuos Savitarpinės pagalbos tikslus ir veiklos barus, kurie buvo slepiami nuo okupantų ir neatsispindi išlikusiuose archyvuose.

Atsiminimų rankraštis ir pirmasis mašinos rašio egzempliorius nežinomi. Jie skelbiami iš antrojo mašinos rašio egzemplioriaus, kurį mums maloniai paskolino I. Končiaus sūnus dr. Algirdas Končius, gyvenantis Vilniuje.

Vytautas M e r k y s

Ir valstybės imdavosi priemonių pačios, arba primesdavo kiek veikiantiems visuomenės susibūrimams.

Ne kitaip buvo ir Lietuvoj.

Senesnieji dar atsimename, kai stipresnieji pavargėliai-seneliai eidavo per kaimus, giedodami ar poteriaudami. Nebegalinčius eiti vežiodavo iš kiemo į kiemą, palaikydami kas ilgiau, kas trumpiau.

Atseit, Raudonajam kryžiui netrūko darbo ir ramiu metu, net tuo atveju, jei jis tik žmonių sveikata tesirūpintų.

Gerai, kai kur Raudonasis kryžius buvo įleidęs į visuomenę gilius šaknis, buvo sukūręs draugiją su gausiais skyriais, sugebančiais tuo ar kitu keliu surinkti lėšų. Žinoma, jau neblogai, kai valstybė užleisdavo Raudonajam kryžiui vadinamąją klasinę loteriją, lošiamųjų kortų pardavinėjimą, arba nors dalį tokių įplaukų pelno skirdavo Raudonojo kryžiaus tauriems reikalams.

Paprastai vis tik be valstybės tiesioginės paramos Raudonasis kryžius neapseidavo.

Užslopinus Nepriklausomos Lietuvos veiksnius, ir ypač, kai pirmoji SSSR okupacija buvo nušalinta prasidėjusio vokiečių-SSSR karo, kai tūkstančiai šeimų buvo suardyta ar tai išžudant atskirus narius, ar išvežant už tėvynės ribų į rytus ar į vakarus, ar tai šiaip karui po kojų pasipainiojus, be pašalinės paramos nebegalinčių išsilaikyti ir senų, ir vaikų, ir našlių, ir sužeistų skaičius pasidarė itin didelis.

Raudonojo kryžiaus sukurtasis, tik vokiečiams įėjus, nuo karo ar nuo okupacijos nukentėjusiems šelpti komitetas, nebeturėdamas valstybinės paramos, nebegalėjo pats vienas viso reikalo bepakelti. Skyriai neturėjo savo lėšų ir nebuvo lėšomis aprūpinti. Loteriją vokietis-okupantas sulaikė. Liko tik lošiamosios kortos.

Kažkodėl vokiečių okupacinė Ostlando valdžia patį Raudonąjį kryžių Lietuvoje išlaikė iki vėlyvo rudens (1941 m.). Tuo tarpu kai Estijoje tuoj sustabdė Estijos Raudonojo kryžiaus darbą, o Latvijoje – ar po mėnesio.

Nustojus veikti Lietuvos Raudonojo kryžiaus valdybai, neteko lėšų jo išlaikomos įstaigos: Greitoji pagalba, ligoninės Kaune, Vilniuje, džiovininkų sanatorijos Aukštojoj Panemunėj, Varėnoj, mineralinių vandenių bei purvų gydykla Birštone, skyriai daugelyj apskričių miestų, medicinos seserų bei mokyklos seserų kursai, žinoma, ir nuo karo bei okupacijos nukentėjusiems šelpti skyrius.

Okupacinė Ostlando valdžia uždarė visus labdaringus susibūrimus su jų prieglaudomis vaikams, seneliams ir su jų įvairių įvairiausiom įstaigom, besirūpinančiom negalinčiais pačius save išlaikyti.

Užtatai buvo įsteigtas Darbo ir socialinių reikalų tarėjas su sąmata, įimančia visus socialinius reikalus.

Šis tarėjas sumanė prie savo įstaigos steigti visuomeninį susibūrimą lėšoms rinkti. Mat, sako, lėšų nebuvo. Nors didelės dešimtys milijonų plaukdavo į Vokietiją kaip santaupos. Ir profesinės sąjungos savo įplaukas per sieną ta pačia linkme išmesdavo.

Savotiškai buvo sutvarkytas socialinis draudimas. Susirgęs pirmąją savaitę – nei algos, nei pašalpos. Toliau begaudavai pusę algos, jei gydeisi namie, ir ketvirtadalį algos, jei gydeisi ligoninėj. Šeimai jokios paspirties.

Tuo būdu didėjo vargas. Vargstančių skaičius augo. Kame dar sugaudytųjų į transporto tarnybą, į visokius kitus priverstinius darbus, – šeimos, žmonos su mažais vaikais, su nedarbingais senais tėvais.

Kuriamoji Darbo ir socialinių reikalų organizacija, nors komitetas buvo sudarytas iš septyniolikos visokių luomų ir aukštų krašto vyrų narių, iš karto pasirodė neturįs visuomenės pasitikėjimo. Neieškokime čia priežasčių. Pagyvavusi keletą savaičių, Naujokui pirmininkaujant, neįstengė darbo pradėti ir įsitikino negalėsianti nieko nuveikti.

Paskutiniame komiteto susirinkime vokiečių pastatytas tarėjas Paukštys pasakė, be kita ko, negalįs leisti savo valdininkams elgetauti renkant organizacijai lėšas; lai surenka visuomenės žmonės ir lai atiduoda pinigus Darbo ir socialinių reikalų įstaiagai; įstaiigos tarnautojai žinos kam kiek duoti.

Mano paklaustas: tegu jau visuomenės rinkti žmonės elgetaus, o vis tiktai kiek jis duotų tiems visuomenės atstovams pinigų pagal savo nuožiūrą vykdyti šalpos darbą, atsakė: kokius 25 procentus. Toliau paaiškinau maždaug taip: pav., jei rinkliavos skelbime po gražių jaudinančių žodžių bus pasakyta, kad už surinktųjų pinigų tik 25 procentus teatsako visuomenės atstovai, ar daug kas aukos?

Maždaug taip pasibaigė Darbo ir socialinių reikalų tarėjo kurtoji organizacija.

Tuomet buvo imtasi steigti Savitarpinę pagalbą – grynai visuomeninę organizaciją su savo statutu, visai nepriklausomą nuo Darbo ir socialinių reikalų tarėjo. Savitarpinė pagalba pati renka lėšas, pati visas skirsto. Ji yra Pirmojo tarėjo žinioj. Jos darbą prižiūri Generalinio Komisararo atitinkamas skyrius – Volkswohlfart.

Atsirado rimtų kliūčių. Nenorėta D. ir S. R. tarėjo atsisakyti nuo priežiūros, savotiškos globos. Norėta ir prie visuomenės laisvai suaukotų lėšų pritilpti.

Okupantas nepatvirtino itin kuklių, nors viską įimančių įstatų.

Buvo pradėta veikti devynių narių Vyriausiam Komitetui, paprašius Pirmojo tarėjo savo parašu leisti laikinai imtis darbo pagal Komisarui tvirtinti pateiktus įstatus, kolei jie bus Komisararo patvirtinti. To pakako. Įstatų niekas taip ir nepatvirtino. Net, antraip, kilus nesusipratimams su Komisararo įstaiigomis, buvo priminta, kad Savitarpinė pagalba turi savo statutą, pagrindines darbo linijas, kurių Vyriausias Komitetas negali peržengti. Buvo pateiktas nuorašas. Tuomet okupantas ėmė tuo statutu vadovautis.

Kai kas pyko, kam išbraukta kultūrinė veikla. Žinoma, kokia čia galėjo būti okupacijos metu lietuvių kultūrinė veikla, ar aplamai lietuvių kultūra. Ir taip negalvojant, iš statuto buvo išbraukta riebiai spausdinamas pavadinimas, o turinys visas liko – ir knygas, ir laikraščius leisti, ir paskaitos, vaidinimai, koncertai ir t. t. Kas paskaitė akylai statutą, tas galėjo matyti, kad ten vietomis net daugiau buvo, negu galėjo. Tik taip surašyta, kad į akis nekristų.

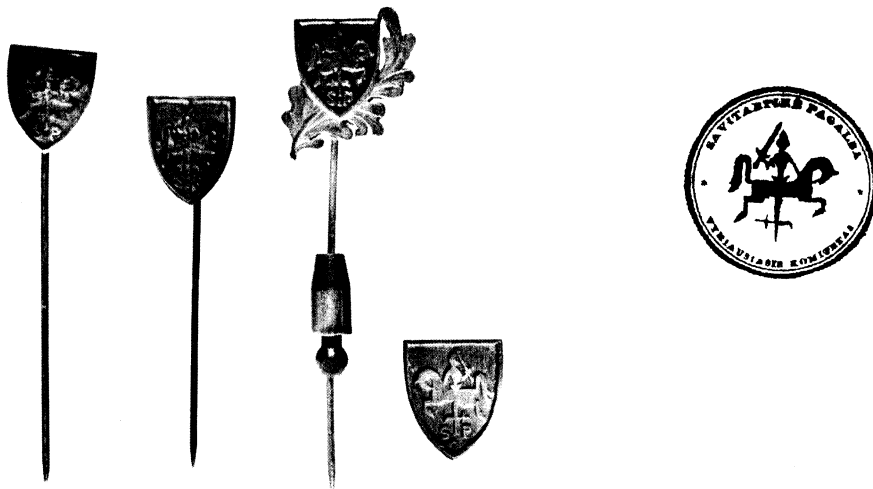
Tas pats išminčius (buv. Klaipėdos gubernatoriaus patarėjas Sakalauskas) – ir reikėjo juk tokių – dar paklausė: kam jūs leidžiate „Žiburėlių“? Reikėjo kantrybės tokią klausimą išgirdus.

Savitarpinei pagalbai netrūko visuomenės pasitikėjimo. S. P. patraukė į save vargstančios Lietuvos okupacijos kamuojamos visuomenės skaisčią lietuvių geriems darbams širdį, artimo vargui nelaimi pastabią akį, rimtam reikalui atvirą kišenę.

Per savo 27 apskričių komitetų teisėmis komitetus, per 335 valsčių komitetų teisėmis komitetus Savitarpinė pagalba turėjo jau keturis milijonus markių tik aukomis per metus sumestų lėšų. Iš niekur jokios pašalpos.

Gavus leidimą akies mirksnio loterijai, gauta maždaug milijonas markių per metus pelno. Vargais negalais atgavus klasinės loterijos teisę ir įtakingus okupantą sutikti apdėti kino bilietus po 10 pfenigių, būtų buvę įplaukų dar apie dvejetas milijonų markių per metus.

Tad lėšų buvo. Ir gerų norų netrūko.

Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto ženkliukai ir antspaudas

Savitarpinė pagalba ir Raudonasis kryžius

Dar besikurdama Savitarpinė pagalba prijungė prie savo darbo visas okupanto suspenduotojo Raudonojo kryžiaus įstaigas, palikdama jas tokias, kokios buvo, visiškai

neardant Raudonojo kryžiaus vidujinės, gal daug kur ir taisytinės tvarkos. Vyriausias Savitarpinės pagalbos komitetas apsiėmė išsaugoti Raudonąjį kryžių, visiškai neliečiant jo tvarkos nei valdyboje, nei darbe.

Raudonasis kryžius liko. Jis tapo pavadintas „Savitarpinės pagalbos Sveikatos pagalbos skyrius“.

Atseit eilėje savo darbų S. P. dirbo ir R. K. dirbtuosius darbus per tą pačią R. K. Sav. p-bos apmokamą administraciją.

Ne tik išlaikė, ką turėjo R. K., bet dar ir plėtė jo darbą, pav., statant ligoninę Vilniuje, plečiant džiovininkų sanatoriją Varėnoje, tvarkant Birštono kurortą, steigiant ir ne vien tik Kaune medicinos seserų kursus, mokyklų seserų kursus, leidžiant vaikams žurnalą ir t. t.

Šiems R. K. reikalams lėšų reikėjo dideliais šimtais tūkstančių. Lėšų buvo. S. P. jų nesigailėjo. Net liepos mėn. gale 1944 m., visai prieš išvykstant iš tėvynės, buvo, be kitų lėšų, duota R. K. tarnautojų algoms 80 000 ir vaistams įsigyti 30 000 markių per dr. Ingelevičių bei jo švogery Rytėną.

Atseit iki pat paskutiniųjų S. P. savo Sveikatos pagalbos skyrių – Lietuvos Raudonąjį kryžių globojo, net duodama progos užsipirkti vaistų ir tarnautojų algų atsargai sudaryti naujos nelaimės jau antrosios SSSR okupacijos metams.

S. P. aiškiai matė, jog be R. K. likęs kraštas būtų labai suvargęs savo sveikata. Vaikų globa, gimdymo skyrius, džiovininkų sanatorijos, Birštono tynės, purvai, vandenys, ortopedinė dirbtuvė, paruošimas žemesniojo medicinos personalo, greitosios pagalbos išlaikymas (buvo pradėta steigti ir apskričių miestuose greitosios pagalbos įstaigos), – visa tai turėjo itin didelės reikšmės karo, okupacijų metais įvairiai slegiamų krašto gyventojų sveikatai išsaugoti.

Panaikinta buvo, komisarui įsakius, tik Raudonojo kryžiaus ženklas. Sekant Komisarą patvarkymą, buvo galvota dėl kokio kito ženklo. Nesurasta. Prie ligoninių raudonas kryžius buvo pakeistas S. P. parašu. Greitosios pagalbos mašinų didelis raudonas kryžius buvo plonai uždažytas, ir, nežinant, krito į akis tegu ir neryškus buvęs raudonas kryžius. Nebuvo išimti iš apyvartos medicinos seselių ženkliukai kaktoje.

Sveikatos pagalbos skyriui buvo paliktos įplaukos iš lošiamųjų kortų ir Birštono vandenys. Čia buvo gražaus pelno. Kortų trūko. Negalėjo spėti spausdinti. Tiesa, buvo ir sunkumų su popierium, su dažais, su darbininkais. Teko visokiais keliais eiti, norint okupacijos meto kliūtis nugalėti. Tačiau vis tiktai kortų reikėjo daugiau leisti į apyvartą. Ir pamylėti reikalingus žmones su kortų kalade labai sekdavosi.

Transporto talkininkai

Okupantas priglaudė kelis tūkstančius jaunų vaikinių, davė jiems arklius, vežimą, žinoma, čia pat iš žmonių paimtus, ir pavadino juos transporto talkininkais. Jie

turėjo tuos vežimus su arkliais nugabenti prie fronto. Frontas buvo tuomet už Veli-
kije Luki, Staraja Rusa. Vietos buvo labai balingos. Kitaip privažiuoti niekas nega-
lėjo, kaip tik arkliais. Reikėjo frontą laikantiems kariams ir maistą, ir šaudmenis
pristatyti. Buvo apsuptų, prie kurių privažiuodavo tik siauru ruožu, o aplink buvo
rusų daliniai. Privaziavimas vos išbrendamas ir visą laiką rusų apšaudomas.

Pradžioj sakė, būk transporto talkininkų tikslas į reikiamas vietas atgabenti
transporto priemones. Tai padarė, jie grįš namo.

Tikrumoj pasirodė, jog juos iš ten nepaleido. Jie turėjo pro pačias pavojingiausias
ir į pačias pavojingiausias fronto vietas vežioti ir maistą, ir pabūklus, ir šaudmenis.

Nemaža jų ten žuvo. Daug jų rusai buvo į nelaisvę paėmę. Buvo ir grįžusių. Bet
kokia klasta... Paleistiams transporto talkininkams išduodavo raštelius grįžti namo.
Važiuoja jie traukiniu nuo fronto, klausia jų dokumentų. Rodo jie tuos raštelius.
O ten parašyta... Russischer Fahrer... ir t. t. Paskaitę tokį dokumentą, vokiečiai
laikydavo juos rusais ir siųsdavo į Vokietiją į priverčiamuosius darbus, žinoma, jau
areštuotus kaip pabėgusius.

Teko matyti tokių dokumentų ir kalbėti su pabėgusiais ir iš fronto, ir iš Vokietij-
jos. Grįžo jų nedaug.

Tokių tai „transporto talkininkų“ buvo vedusių, su mažais vaikais, buvo išlai-
kančių senus tėvus ar suvargusius kitus šeimos narius. Buvo pašalpos reikalingų.

Komisaras griežtai įsakė Savitarpinei pagalbai šelpti transporto talkininkų
šeimas. Vyriausias Komitetas atsisakė. Klausimas buvo pasidaręs itin aštrus. Kad
neįvėlus viso Komiteto, pirmininkas buvo visą atsakomybę pasiėmęs sau. Į Komisa-
ro raštą buvo atsakyta, kad transporto talkininkų šeimų šelpimas Savitarpinei pa-
galbai nepriklauso ir Savitarpinė pagalba jų nešelps.

Daug kartų ragino generolo Wisocky įstaiga, kad šelptume transporto talkinin-
kų šeimas. Ragino ir grasino. Ragino ir įspėjo per savo tarpininkus, kad nebus atsi-
žvelgta į nieką ir nebus sustota ties priemonėmis prieš Savitarpinę pagalbą, jei
pirmininkas laikysis savo.

Pagaliau visus Komisariato reikalus vedęs komisaro pavaduotojas Nabersber-
gas skambina pirmininkui telefonu ir labai pakeltu balsu sako:

– Tamsta, nešelpdamas transporto talkininkų šeimų priešinieši Reicho ministe-
rio patvarkymui, dabar karas. Ar tamsta supranti, kokią atsakomybę imi ant savęs?

– Taip, suprantu. Bet transporto talkininkų šeimų vis tiktai nešelsiu.

– Kodėl?

– Nenoriu būti nuolatiniu įstatų laužytoju. Pagal savo įstatus Savitarpinė pagal-
ba negali šelpti. Tamsta turi teisę pakeisti įstatus. Jei ir naujiems įstatams vykdyti
pakviestume mane, aš paskaityčiau juos ir, pamatęs, kad juos galiu taip pat šventai
vykdyti, kaip dabartinius, sutikčiau, o jei nesutikčiau, tai funkcionarą visuomet ras-
tumėte.

Jau minkštu ir ramesniu balsu paklausė:

– Tai kas turi transporto talkininkų šeimas šelpti?

- Tas, kas juos pašaukė transporto talkon.
- Reiškia, Darbo ir socialinių reikalų tarėjas.
- Taip.
- Heil, Hitler.

Aš jam atsakiau iki pasimatymo.

Taip gražiai baigėsi tas pirmininko su Nabersbergu pasikalbėjimas.

Vokiečiai mėgo, kai jiems trumpai ir stačiai pasakai į akis visą tiesą. Tokiais atvejais jie pagalvodavo ir nusileisdavo.

Atseit D. ir S. R. tarėjas Paukštys turėjo transporto talkininkų šeimas pats šelpti.

Šamatoj jis neturėjo tokiam reikalui lėšų. Kreipėsi į Savitarpinę pagalbą.

Per pirmąjį tarėją buvo paskolina iš Savitarpinės pagalbos lėšų 50 000 markių. Raštelyj į S. P. buvo prašytas pirmasis tarėjas pažymėti, kad tai paskola. Taip ir buvo padaryta.

Sekantiems metams sudarant sąmatą, buvo įrašyta, kad D. ir S. R. tarėjas skolin gas S. P.-bai 50 000 markių. Komisaras piktai užklausia, kaip tad mes skoliname valdiš koms įstaigoms pinigų. Reikalas buvo raštu paaiškintas pabrėžiant, kad tai paskola.

Pasirodo, D. ir S. R. tarėjas Paukštys primygtinai komisarui tvirtino, kad tai bu vusi jam duota pašalpa, arba kad S. P. nesugebanti šelpti transporto talkininkų šeimų pati per savo įstaigas ir davusi pašalpą D. ir S. R. tarėjui tai šalpai atlikti.

Kam greičiau patikės komisaras – ar nuolat besipriešinančiam S. P. V. K. pir mininkui, sakančiam, kad buvo duota paskola, ar savo ištikimam parsidavusiam tarnui Paukščiui, kuris sako, kad buvo duota pašalpa. Klausimas itin paaštrėjo.

Pagaliau išsprendė Savitarpinės pagalbos naudai, pristačius komisarui pirmo jo tarėjo patarimą duoti D. ir S. R. tarėjui paskolą 50 000 markių sumoje.

Taip tos paskolos D. ir S. R. tarėjas Paukštys Savitarpinei pagalbai ir negrąžino.

Užtatai S. P. V. K. pirmininkas nutraukė bet kuriuos ryšius su D. ir S. R. tarėju. Ne vieną kartą jis kreipdavosi į Savitarpinę pagalbą. Buvo atsiuntęs malonųjį savo tarnautoją Kasakaitį išgauti iš S. P. lėšų visokiems šalpos reikalams. Buvo atsakyta lai grąžina 50 000. Lai atsiprašo už neteisingą apskundimą komisarui. Lai pats atei na. Juk S. P. nupirko, ir dar taip pigiai, už 50 000 visą D. ir S. R. įstaigą su pačiu tarėju. Būtų galėję duoti ir 100 000. Kiekvienas iš 90 tarnautojų vertas tūkstanties, o už patį tarėją būtų likę 10 000 markių. Taip buvo kalbama su Kasakaičiu.

Tad Kasakaitis vis nelaimėdavo. Tuomet atėjo Vanagas-Simonaitis.

– Nekalbu tuo klausimu. Gražinkite 50 000, – ir toliau panašiai, kaip su Kasa kaičiu.

Išsiteiravęs, kam jiems reikalingi pinigai, visuomet S. P. kreipdavo savo akį ar tai į prasiplėtusias prieglaudas bei senelių namus ir neturinčius pagal sąmatą pakankamai aptarnaujančio personalo, ar tai į kame aptiktą vargstančią šeimą dau giau paremti, negu D. ir S. R. įstaiga išgali. Atseit dėl nesantaikos šelptinieji nenu kentėdavo, nei čia prie V. K. akių nei kame toliau, – būdavo paraginami atskiri apskričių komitetai ištirti reikalą.

Pasikalbėjimas su Nabersbergu, be kita ko, davė progos įsitikinti, kad D. ir S. R. tarėjas yra kaltininkas už negrižusius transporto talkininkus, nes, paaiškinus, jog tas turi transporto talkininkų šeimas šelpti, kas juos pašaukė transporto talkon, Nabersbergas tuoj priminė D. ir S. R. tarėją.

Netrūko vargo ir su kitais, ačiū Paukščio „geram“ darbui, kurie buvo surankioti ir išvežti į Vokietiją, čia kaip reikalingi ten specialistai, čia kaip nesuvaldomi tėvynėj neklauzados.

Išlydint Kauno geležinkelio stotyj buvo kuo ne iškilmės su visokiais pažadais ir vežamiems, ir jų šeimų likusiems nariams. Be reikalo tuomet į stotį nesiunčiamas buvo nuklydęs „Savitarpinės pagalbos žinių“ redaktorius Kemėžys. Provokiški laikraščiai tuoj pasinaudojo proga priminti, būk nuo S. P., išlydint darbininkus, dalyva-vo „S. P. Ž.“ redaktorius.

Liko ir jų šeimos be globėjų. Ir tokioms šeimoms reikėjo pašalpos čia, namie. O išvežtiesiems bėgant iš Vokietijos ir prašant Lietuvių Sąjungos Berlyne paramos, brangios tuomet markės Vokietijoj reikėjo daug. Sąjunga atsargų neturėjo, o ir gauti nebuvo iš kur. Leidimų pinigams siųsti į Vokietiją negalėjo gauti. Tik patikrintiems tikslams, būtinoms sąskaitoms apmokėti kartais pasisekdavo gauti sutikimą.

Žinoma, pačiam Paukščiui tokių išvežtųjų reikalai nerūpėjo. D. ir S. R. tarėjas nežinojo net išvežtųjų skaičiaus, nekalbant apie tai, kad sąrašų jokių nedarė. Nese-kė jų likimo. Nesirūpino jų globa. Nors daugelis ten iš uždarbio negalėjo prasimai-tinti. Nekalbant apie apdarą, apavą, jau visai neminint, kai kas apsirgdavo. Taip, kaip į vandenį audros metu tuos žmones iš laivo išmetė. Ir žinokitės. Išvežtieji nei kalbos mokėjo, nei savo reikalų ginti sugebėjo, nei prisišaukti ką galėjo.

Apie tų žmonių likimą atplaukdavo žinios daugiausia per kunigą Puišį, kuris, aptarnaudamas nemokančių vokiškai tikybinius reikalus, sužinodavo apie nelaimin-gųjų gyvenimo sąlygas.

Ypatingai visokiems gandams ėmus sklisti, atsirado D. ir S. R. įgaliotinis (kiti lai rašo apie jo darbus). Dar matėme tuos įgaliotinius jau 1944 metais pakliuvę į Vokietiją. Netrūko progos su jais susidurti, pasiklaudyti jų pačių, o dar daugiau pri-siklaudyti apie juos.

Tai vis klausimai, kuriais turėjo rūpintis D. ir S. R. tarėjas. Vis vien kame kas bedirbtų ar kas kame darbo beieškotų pats, ar būtų išvežtas kam pritarus ar papra-šius-paliepus, reikalo pradžia ir galas turėjo susieiti D. ir S. R. tarėjo įstaigoj.

Čia pirmoji dalis. Antroji dalis – socialiniai reikalai, – ar savam krašte, ar už tė-vynės ribų atsidūręs turėjo jausti šilumos, reikalauti globos iš D. ir S. R. tarėjo.

Buvo kitaip. Griežtai kitaip. Ne tik pats nesugebėjo, bet dar ir kitiems kliudė... Kas tik panorėdavo vargą mažinti, atsidurdavo į D. ir S. R. tarėjo slenkstį.

Prie pirmojo tarėjo, supažindinant pirmininką su vokiečių komisaro pareigū-nais, po ilgos Paukščio kalbos pirmininko buvo trumpai pasakyta, jog šalpos darbe, Savitarpinės pagalbos darbe reikia širdies; darbas seksis, jei nesušilauks trukdymų.

Susilaukė trukdymų, bet sekėsi Savitarpinei pagalbai. Deja, daugiausia sunkumų teko aptikti, trukdymų nugalėti ne tiek iš okupanto pusės statomų, kiek iš „saviškių“. Trumpos akys. Negilus protas. Ne darbo tikslas rūpėjo, saviems padėti, jų reikalus apsaugoti. Vyravo noras prie svetimų pinigų prilitpti.

Germanto pinigai

Niekas kitas be Savitarpinės pagalbos negalėjo rinkti aukas krašte bet kuriuo keliu, bet kuriems tikslams.

Neatsižvelgiant į tai, švietimo tarėjas Germantas įsakė pradžios mokyklų mokytojams per Kalėdų atostogas per mokinius parinkti aukų studentams. Pasakyta rašte, kad nepaliktu nė vienas mokinio tėvas neparagintas paaukoti.

Platus, griežtas raštas.

Žinoma, mokytojų įsakyti vaikai kaulijo iš savo tėvų aukų studentams.

Patys apiplyšę, po kelis kilometrus pėsčia per rudens purvus, per žiemos šlapdribas be tinkamo apavo einą į mokyklą, vaikai turėjo ponams pinigų parinkti.

Taip skundėsi komitetų žmonės, prisiklausę priekaištų iš pradžios mokyklų mokinių tėvų.

Pririnko aukų. Savitarpinė pagalba formaliai paprotestavo.

Sugadino Savitarpinei pagalbai aukoms rinkti numatytą patogų laiką. Nė žodžio nepasakė apie numatytą rinkliavą. Slapta išsiuntinėjo mokytojams paraginimus. Peržengė Savitarpinei pagalbai suteiktas teises. Tuo pačiu pareiškė nepasitikėjimą Savitarpinei pagalbai. Sukėlė negražių gandų pradžios mokyklos mokinių tėvų tarpe visame krašte, įnešė erzelių į Savitarpinės pagalbos, ypač valsčių komitetų narius. Tai padarė tuomet aiškus gestapo agentas švietimo tarėjas Germantas.

Po kurio laiko Germantas nustojo gestapo pasitikėjimo. Jis staigiai pakeitė savo provokiškąją politiką ir ėmė ginti lietuvių reikalus. Kai vokiečiai rinko 50 vadinamųjų „študhofiečių“, į tą skaičių jis įrašė ir Germantą. Areštavo. Išvežė.

Viena švietimo tarėjo tarnautojų (Čilvinaitė?) ėmė įtikinėti, sakykim, Germano pavaduotoją Ig. Malinauskį, kad išimtu iš tarėjo nedegamos spintos kažkas apie 700 000 markių, į knygas neįrašytų pinigų, – **tad tos mokinių surinktos aukos**. Nepaklausė. Kitą dieną ta pati tarnautoja to paties Malinauskio prašė išimti tuos pinigus. Neėmė.

Apie 12 valandą atėjo gestapo pareigūnai ir tuos pinigus pasiėmė.

Germantą išsiuntė sykiu su kitais „študhofininkais“ per Tilžę į Vokietiją.

Savitarpinė pagalba buvo įrašiusi į savo sąmatą 600 000 markių mokiniams šelpti, 290 000 markių moksleivių bendrabučiui išlaikyti Vilniuje, 135 000 markių studentams šelpti. Iš viso tad 1 025 000 markių. Tuo tarpu visa sąmata buvo tik apie 4 000 000 markių.

Germanto pinigai buvo pavadinti „Schwarze Kasse“.

Atrodo, Savitarpinė pagalba pakankamai buvo numaćiusi pinigų moksleiviams šelpti.

Savitarpinės pagalbos sąmatai pakliuvus pas komisarą Rentelną, jis pareikalavo tuoj jo vardu į Sparkasse įnešti visus tuos pinigus, kurie buvo numatyti moksleiviams šelpti, – atseit 1 025 000 markių.

Pirmininkas vėl pats sau vienas visą kaltę pasiėmė ant savęs ir atsisakė tuos pinigus įnešti komisaro vardu.

Tuoj raštu komisaras reikalauja, nurodydamas trumpiausią laiką.

Raštu atsakyta, kad tų pinigų vyriausias komitetas negali įnešti, nes jų ir neturi. Pagaliau ir norint įnešti tereiktų ne 1 025 000, bet tik apie 55 000 markių, nes jau birželio mėnuo ir kone pusė sąmatos įvykdyta.

Čia prisipainiojo dar vienas dalykas. Pirmininkui rūpėjo kuo greičiausiai įspėti apskričių ir miestų komitetus, kad jie į Vyriausiojo komiteto pareikalavimą pinigų kuo mažiausiai tesiųstų. Ir juo reikalavimas griežtesnis, tegu juo mažiau tesiuncia pinigų. Kasa ir anksčiau buvo decentralinta. Vyriausias komitetas pas save visai mažai telaiė pinigų. Įplaukų turėjo nemaža. Dėl to kam tik reikėjo pridėti lėšų, Vyriausias komitetas vis savas siuntė iš turtingesniųjų komitetų nereikalaudamas, kad pinigai savo skaitliniu dydžiu bereikalingų akių į save netrauktų.

Su atsakymu užtęsti laiko negalėjo. Tačiau siunčiant paštu komisarui, praeidavo 4 dienos. Iš jo keturios ir iš mūsų keturios, iš viso aštuonios dienos. Atsakymą rašant, tai buvo turima galvoje.

Buvo saugoma pašto siuntinių įteikimo-gavimo rašteliai.

Socialinių reikalų komisaro pareigūnas Büschhoff, kai raštas dėl pinigų gražinimo neatėjo į terminą, parašė pirmininkui raštą, kuriame pirmininkas buvo kaltinamas sąžiningumo stoka (Gewissenhaftigkeitsmangel).

Į tą raštą buvo atsakyta pridėdant visų pirmininką pateisinančių raštų nuorašus su nedideliais paaiškinimais, kurie visiškai aiškiai nusakė, jog kaltinimas sąžiningumu stoka nuo pirmininko atkrinta ir jis grįžta pačiam kaltintojui.

Nesusipratimams išaiškinti pirmininkas panorėjo asmeniškai pasimatyti su komisaru. Buvo daryta žygių, kad Rentelnas skirtų pasimatymui laiką. Komisariato pareigūnai patarė kreiptis per komisaro adjutantą.

Taip ir buvo padaryta. Tačiau komisaras nesiteikė priimti. Vėliau buvo sužinota, kad esą reikėję kreiptis per Socialinio skyriaus vedėją, kurio akyje buvo Savitarpinės pagalbos veikla.

Kaip tik tuo nemaloniu su komisaru susirėmimo metu pas pirmininką atėjo ryšių karininkas prie generolo Justo leitenantas Aušrota. Jis prašo lėšų dovanoms sveikstantiems kariams, buvusiems batalionų vyrams. Atėjo jis su dviem vokiečiais kareiviais, kurių vienas mokėjo lietuviškai.

Buvo paaiškinta, jog Savitarpinė pagalba dovanoms lėšų neturi, nes pakankamai tenka susitempti, kad bent šiek tiek sušelpus į vargą patekusius senius, našlaičius. Bet kadangi čia tebuvo prašoma 2000 markių, buvo pažadėta.

Be kita ko, buvo išsikalbėta ir dėl nemalonumų su komisaru, dėl tų pinigų gražinimo, dėl to, kad komisaras manęs nepriėmė, – nedavė išsiaiškinti. Darbas yra trukdomas. Tuo pačiu krinta geras Savitarpinės pagalbos vardas gausių aukotojų tarpe.

– Tai tamstą priims generolas Justas...

Bet su generolu Justu nieko bendra neturi. Tai yra įgulos viršininkas. Savitarpinės pagalbos darbas surištą su civiline okupacijos valdžia.

Apie generolą Justą buvo kalbama, būk jis yra palankus lietuviams. Jis gerai pažįstas lietuvius. Jis ilgoką laiką buvęs vokiečių atstovybėje Kaune vokiečių karo atašė.

Tačiau pirmininkas nė manyti nemanė, kad jam teks su generolu Justu kalbėtis.

Ryt dieną po pasikalbėjimo su Aušrota skambina iš generolo Justo vienas adjutantų – pulkininkas pranešdamas, kad 15 valandą gen. Justas lauks pirmininko pas save.

Priėmė. Dalyviai: generolas Justas, lietuvių reikalams pulkininkas (su monokliu), Aušrota ir pirmininkas.

Pirmininkas atpasakojo visus savo vargus Savitarpinės pagalbos darbe — reikalavimą pinigų, įtarinėjimą nesąžiningumu, spaudimą šelpti tokius asmenis, kurie pagal statutą negali būti S. P. šelpiami, nesutikimą asmeniškai išsiaiškinti, draudimą šelpti nuo karo nukentėjusius vaikus-moksleivius ir t.t.

Viską išpasakojus, generolas pasakė, jog visa tai ne nuo jo priklauso, tai ne jo sritis.

Pirmininkas jam atsakė, jog jis ne skūstis atėjęs, bet paaiškinti generolui, kad, nesusipratimams kilus, generolas iš anksto žinotų, kas dedasi krašte. Juk generolas yra čia tikrasis šeimininkas ir t. t.

Generolas tuomet pasakė: „Gerai. Tamsta moksleivius šelpsi, bendrabučius išlaikysi. Nieks Sav. Pag. nekliudys jos darbui pagal turimus įstatus“.

Nežinau, kaip kas dėjosi, bet Rentelnas daugiau nebereikalavo tų 1 025 000 markių. Pinigų klausimas apmirė. Socialinio skyriaus viršininkas ilgai tylėjo tarsi jo visai nebūtų buvę, o paskui pasidarė žymiai sukalbamesnis.

Dėl ko taip nepatiko komisarui moksleivių šelpimas? Jei jam būtų buvę reikalingi pinigai, jis būtų galėjęs be niekur nieko pareikalauti iš S. P. Čia gi visą sąmatos skyrių moksleiviams šelpti pareikalavo sau. Jis nesakė pats atliksiąs moksleivių šalpos darbą. Reikėjo suprasti, kad komisaras draudžia eikvoti S. P. lėšas moksleivių šalpai.

Reikalas aiškus. Jis surištą su Germanto pinigais.

Juk turėjo kristi į akis tai, kad visi tais moksleiviais labai jau rūpinasi.

Savitarpinė pagalba numatė moksleiviams šelpti 1 025 000 markių. Pas švietimo tarėją rasta neįpajamuotų moksleiviams šelpti pinigų su viršum 700 000 markių.

Kas tie moksleiviai?

Anot Senkaus tvarkomo „Lietuvių archyvo“ pirmojo tomo, bolševikų priešas numeris pirmas – ūkininkas, numeris antras – moksleivis. Moksleivis agitavo, atsišaukimus platino, gražius ryšius palaikė. Netrūko ir dabar atsišaukimų, slaptų lapelių, laikraščių.

Jei moksleivis buvo didelis priešas bolševikų, jis taip pat gali būti priešas ir vo-
kiečių, panašiai pavergusių kraštą, kaip ir bolševikai. Dėl to taip juos visi puoselėja.

Gestapas po šitų visų įvykių labai akylai ėmė sekti Vyriausiojo komiteto darbus.

Vyriausias komitetas buvo principe nutaręs, kad į užsienį važiuojantiems aukš-
tuosius mokslus eiti pašalpos neduodamos. Lai pirma baigia čia, Lietuvoje, savo pa-
sirinktas specialybes, o į užsienį galės važiuoti pasitobulinti. To buvo laikomasi. Gal
tik vienas Kuprevičius muzikas gavo kiek pašalpos, bet jam bereikėjo daugiau negu
tobulintis, tai jau buvo žymus pianistas.

Ėmė S. P-boj kone kasdien lankytis šnipai. Mūsų baro gestapininkas rusas teisi-
ninkas Milovidovas pats pasisakė, kad jam pavesta akylai sekti Vyriausiojo komite-
to veiklą. Bet jis sakėsi esąs doras žmogus ir reikalo nepagadinsiąs. Tuo pačiu metu
jis nurodė, ko reikia saugotis. Von Staurovski esąs irgi gestapininkas, bet jo reikią
saugotis; jis esąs „neprolaznaja svoloč“ (didelis niekšas).

Jam buvo patarta dažnai pasėdėti pirmininko kabinete, ypač kai jis priiminėja
interesantus, ar net posėdžių metu bei pasikalbėjimuose su atvykstančiais iš provin-
cijų komitetų nariais. Tikrai neblogas buvo žmogus. Su juo visuomet susikalbėda-
vome. Ir tas susikalbėjimas ne taip jau brangiai teatsiėjo. Būtų galėjęs ir daugiau
Savitarpinei pagalbai išlaidų sudaryti.

Bet ėjo dar ir iš šalies. Ir jauni, ir seni. Jaunesnieji ypač stengėsi pralaužti žinias
dėl studijų užsieniuose. Su jais nebuvo sunku susitvarkyti. Pigiai galėjo jų tikslus
įžiūrėti. Nepatyrę – nedrąsūs. Ir nepagedę iki tiek, kad galėtų judošišką darbą dirbti
nesidrovėdami, neraudonuodami.

Sykį atėjo senyvas vyras, gražiai lietuviškai kalbantis. Jis, matyt, gerokai apsipai-
žinęs su Savitarpinės pagalbos darbu, žinąs net kai kurių smulkmenų. Nesisėkė pa-
gauti jį akimis. Nesipynė jo ir žodžiai tokiose slidžiose įvairių klausimų vietose.
Įpratęs į savo seklio amatą, patyręs, savo žygį apmąstęs, pasiruošęs.

Pirmininkas aiškiai suprato to apsilankymo tikslą. Bet svečias nesidavė pagau-
namas.

Staiga ėmė skambėti telefonas. Pirmininkas, tarsi šnekėdamas, skersas eina
prie telefono ir tuo pačiu metu stebi lankytoją. Šis greit apžvelgė aplink visą kam-
barį. Pirmininkui pasirodė, kad jis ieško Hitlerio portreto. Baigęs kalbėti telefonu,
pirmininkas, sėsdamas į savo vietą prie lankytojo staliuko, drąsiai jam pasakė:
„Taip, ko tamsta daires mano kambaryj, to neradai. Hitlerio pakabinto portreto
pas mane nėra. Štai turiu kelis Hitlerio portretus. Nereik pamiršti, kad S. P. gyvena
iš aukų. Ir čia ant sienų kabo vien suaukoti paveikslai. Hitlerio paveikslui reik bran-
gių rėmų. Įrėmink, tamsta, Hitlerio portretą, apstiklink, prašau, kabink kurioje tik
nori vietoje, – bet kurį paveikslą iš jo vietos nukelsime“.

Parauo. Nutilo. Ilgai nebekalbėjęs, mandagiai atsisveikinęs išėjo.

Pirmininko kabinete buvo Vytis po stiklu, dr. Basanavičiaus portretas, iš Žmuid-
zinavičiaus pirktas Vilniaus Gedimino mažojo kalno paveikslas. Bet Hitlerio por-
treto nebuvo.

Po to pirmininko santykiai su vokiečiais okupantais ypatingai pagerėjo. Pirmininkas pasidarė, sakykim, patikimas.

Nebegalėjo pastebėti, kad gestapininkai lankytųsi. Žinoma, pačioje Vyriausiojo komiteto raštinėje buvo tarnautoja gestapininkė. Tai nebuvo tuomet žinoma. Paaiškėjo tremties metais Vokietijoje.

Bet Vyriausiajame komitete buvo viskas tvarkingai vedama. Jokių nusizengimų prieš įstatus. Jokio veikimo prieš okupantus. Mes buvome tvarkoje. Nei daiktų, nei darbų, neleistinų Vyriausiojo komiteto patalpose. Net pats kasininkas nieko nebūtų galėjęs pasakyti apie kokius paslaptinius išmokėjimus, kokias neaiškias sąskaitas.

Toliau pirmininkas nebebuvo gerų pažįstamų įspėjamas nenakvoti tą ar kitą naktį namie, neiti į tarnybą pro Darbo rūmus, geriau eiti Gedimino gatve, išvažiuoti atostogų ir laukti, kolei kas paaiškės, laukti pranešimo, kitaip sakant, tam tikram laikui pranykti iš saugiųjų akių. Aprimo aplink. Komisariato pikčiurnos pasidarė sukalbamesni. Galėjo pradėti ieškoti kelių su jais į artimesnę pažintį sueiti. Nebešnairavo.

Valstybinė loterija

Seniau tik Lietuvos raudonasis kryžius teturėjo klasinę loteriją. Neturėdama varžovų, ši loterija, reik manyti, davė nemaža įplaukų.

Paskui panašias loterijas ėmė steigti Užsienių lietuviams remti draugija, Šaulių sąjunga. Pasidarė varžybos. Kilo nesusipratimų.

Tuomet valstybė paėmė savo žinion klasinę loteriją. Gautąjį pelną skirstė pati valstybė, manau, Finansų ministerija.

Užėjus vokiečiams, jie pasisavino viską, kas buvo valstybės. Reiškia, ir klasinę loteriją. Tik loterija neveikė. Jokio iš jos pelno, jokios apyvartos niekas nedarė.

Savitarpinė pagalba, ilgai nelaukdama, ėmė kalbinti komisariatą, kad leistų klasinę loteriją panaudoti S. P. įplaukoms padidinti. Pirma griežtai atsakė.

Žinojome, kad Estijoje klasinė loterija buvo leista. Ten mat klasinė loterija buvo buvusi Estijos raudonojo kryžiaus, ne valstybinė.

Visokiais keliais buvo eita, kad klasinę loteriją išgavus, visai buvo aiškinama. Buvo turėta gražių įrodymų už loteriją. Vis neleido. Mat, sako, čia valstybės turtas ta klasinė loterija.

Neišgaunant leidimo klasiinei loterijai, buvo prašyta „akies mirksnio“ loterijai. Tiesa, pradžioj buvo paabejota dėl jos našumo. Vis tiktai buvo galvota, kad nuostolių ji tai jau tikrai neduos. Kažkaip be didelio džiaugsmo buvo sutiktas leidimas.

Pasirodo, gražaus pelno įplaukė kason. Kas mėnuo vis apie 100 000 markių gryno pelno. Kiek nuslūgus pelnui, buvo pajudinti komitetai, ir vėl pelnas pakilo iki 100 000 markių į mėnesį.

Tačiau vis vien nebuvo nustota klabinanti komisaro leidimo ir klasei loterijai.

Klausimas kiek palengvėjo – keista, kai Savitarpinės pagalbos klabinimas atsidūrė Rygoj. Atvažiavo viso Ostlando socialinių reikalų vyriausias pareigūnas Valteris. Jis taip akelai nebuvo išsąmoninęs loterijos valstybiškumo, nes Estijos ir Latvijos pavyzdžiai visą reikalą jam painiojo.

Ir šiaip, kad gerokai pasivaišinome, kad jau tikraja jo tarme ėmėme visi kalbėti – spāter, Strasse, – jis tarė čia „s“, bet ne „š“, susijaudino vyras ir prižadėjo padaryti žygių, kad Ostlando valdytojai Rygoje Savitarpinės pagalbos prašymą patenkintų.

Ir tikrai neteko ilgai laukti, – valstybinė klasinė loterija priklausė Savitarpinei pagalbai.

Ką gi padarysi, okupantai, jie manė patys turėti įplaukų iš valstybinės loterijos. Pagaliau įsitikino, kad iš tos „valstybinės“ įstaigos naudos neturės, ir leido. Tik laiko kiek veltui nugaišo. Erzelio didelio nesuteikė, ypač kad buvo surastas tikrasis kelias prie okupantų prieiti – ir mažų, ir didokų.

Dabar prasideda su savaisiais kryžiaus keliai.

Prieš leisdamas loteriją, komisaras atsiklausė finansų tarėjo dėl mokesčių. Vi suomet savotiškas finansų tarėjas Matulionis Savitarpinės pagalbos reikalams su mokesčių departamento direktorium bespalviu Balsiu į komisaro klausimą atsakė, kad nuo išlošimų procentai grįžta į finansų tarėjo kasą.

Mat kolei loterija buvo Raudonojo kryžiaus, tie procentai ėjo į Raud. kryž. pelną. Kada loterija pasidarė valstybinė, procentai grįždavo į Finansų ministerijos kasą, bet ministerija juos priskaitydavo prie loterijos pelno ir išdalydavo pagal nustatytą tvarką. Šiuo metu procentai grįžta į Finansų vadybą ir, žinoma, Savitarpinė pagalba tų pinigų nematys.

Per drąsus ir tarėjas, ir jo tas direktorius, nežinodami-nepaslinkdami Vyriausybės žiniose paskaityti 10–15 eilučių Raudonojo kryžiaus loterijos taisyklių, davė Finansų vadybai beveik pusę visos lotrijos pelno visai nepagrįstai. Tuo metu, kai S. P. gauna maždaug 220 000 markių pelno, Finansų vadyba gauna apie 180 000 markių. (Tarsi mokesčių. Ir tai okupantams.)

Nuėjus kalbėtis su Matulioniu, buvo visa tai išaiškinta. Tas kviečia Balsį. Pirminkas prašo Balsį atsinešti „Vyriausybės žinias“. Tas išėjęs ilgokai užtrunka, bet „Vyriausybės žinių“ neatsineša. Tiesiog buvo susibarta... Karjeros vergai už savo krašto lėšas ar buka galva...

Buvo aiškinta komisarui, kad procentai iš išlošusių už išloštuosius pinigus turi eiti į Savitarpinės pagalbos kasą, bet ne į Finansų vadybos kasą.

Atrodė, jog ilgainiui komisaro savieji žmonės greičiau supras S. P-bos reikalus ir „Vyriausybės žinių“ loterijos taisyklių tikrąją esmę, negu mūsų šie, – viską atiduoti okupantui, o kad neteisingai savoji organizacija skriaudžiama, tai lietuvius tylėk. Ir dar pyksta, kad teisybę viešai skelbiu. Kaip kad pyko, kai ėmiau Kaune visiems pasakoti apie tokį neapdairumą. Žinoma, jei galva neišlaiko tokių smulkmenų, tad...

atleisk jiems, Viešpatie, nes jie nežino, ką daro. Peršasi į okupantų malonę už didelius tautos suaukotus pinigus.

Šiaip buvusi valstybinė loterija turėjo duoti Savitarpinei pagalbai apie 1 000 000 markių pelno į metus. Jei ne ši Finansų vadybos apgaulė, būtų buvę daug daugiau. Mat Savitarpinė pagalba turi apmokėti visas išlaidas, visokius atlyginimus agentams, išmokėti premijas iš savo dalies. Finansų gi vadyba gauna be niekur nieko grynus pinigus. Teorinis apskaičiavimas leido spėti, jog per metus Savitarpinė pagalba iš klasinės loterijos turės pelno kiek daugiau milijono, o Finansų vadyba arti milijono.

Loterijos pradžia, pirmosios klasės lošimas, davė vilčių tikėti, kad loterija pasisekimą turės ir kad praktiškai įplaukos bus visai artimos teoriškajam apskaičiavimui.

Tokia tai buvo „lietuviškoji finansų politika“, gerosiose rankose atsідūrusi.

Kino bilietai

Pagerėjus Savitarpinės pagalbos santykiams su okupacine Ostlando valdžia, buvo imta klabinti, kad leistų Savitarpinės pagalbos naudai pridėti prie kiekvieno kino bilieto po 10 pfenių.

Toks kelias lėšoms didinti vokiečiams pasirodė svetimas, ir jie pasižadėjo atsklausti vėl tos pačios Rygos, vėl to paties Valterio. O šio akys vieną sykį mūsų laimingai buvo užpiltos, dėl to laimėti vilčių netrūko.

Ir tikrai, gana greit buvo pajausta, kad gautas iš Rygos pritarimas.

Berekėjo palankiai nuteikti vietinius čia mūsų artimesniuosius tarpininkus. Kelias jau buvo iširtas. Šlapios vaišės.

Besiruošiant prie tų vaišių, reikėjo ar Velykio „Stumbrą“ pajudinti, arba Kauno miesto savivaldybės dr. Paukštelio malonę įsigyti. Gen. Velykis, artimiausias mūsų kaimynas, buvo tarpais palankus mums, bet jo, kaip privatinės įmonės savininko, kažkodėl nebuvo drąsu dažnai duris varstyti. Taip sakant, nuo savęs jis turėjo duoti. Kas kita Paukštelis. Matyt, nemokėjome tinkamai daktaro sujaudinti, kad jis bendram krašto reikalui per Savitarpinę pagalbą būtų palankesnis. Man atrodė, kad savi žmonės, lietuviai, turi be paaiškinimų reikalą greit suprasti. Paukštelis nebuvo iš tokių. Dėl to kartais mesdavomės į privačią prekybą, nevengdami ir vietinio kaimo gamybos. Ačiū apskriems Vyriausiojo komiteto tarnautojams, šios rūšies rūpesčiai nebuvo labai varginą.

Šį kartą su korespondentais vietinės spaudos vaišės „Perkūne“ įvyko. Pasisekė gerai pripilti – vežte teko namo vežti su palydovais, veste vesti, paskui vežti ir, pagaliau, nešte nešti į butą. Čia visuomet padėdavo jautrusis muzikas A. Kačanauskas.

Prie tos progos ir kitas dalykas gerai išėjo. Volkswohlfarto skyriaus vedėjo pavaduotojas buvo kietas senbernis, buvęs Karaliaučiaus oro spėjimo įstaigos tarnautojas. Nepasidavė palenkiamas. Teisingas, tikslus, savo vietoj, bet širdies nerodąs.

Greta sėdėdama, jis ištraukė savo pypkę, padėjo ant stalo. Sakau, prašau rūkyti, aš pypkės dūmų nebijau.

– Je, – sako, – rūkyk, kad nėra tabako.

Tuoj atsirado rūkalų. Rūko. Geriame. Jis iš plono dugno stiklelio. Pirmininko stiklelis buvo storo dugno. Šnekame. Jam pirmininkas pasakė, kad jo vaikas gyvena kaime, mėgsta tabaką auginti, rauginti. Sako, atnešiu paragauti.

Visai nusilesė. Išvežėme namo. O jo viršininkas – Büschhoff – jau senėliau prieš tai buvo išgabentas – iš plono dugno stiklelio gerdamas, neįstengė išlaikyti prieš pirmininką, kuris gėrė iš storo dugno stiklelio.

Ryt dieną buvo visos pastangos daromos, kad iš Solomonų fabriko pro užpakalines duris būtų gautas bent vienas kilogramas geriausio tabako lapų.

Kainavo šimtas aštuonios dešimtys markių.

Pirmininkas nunešė pusę kilogramo, labai patiko. Stebėjosi, kaip tas vaikas taip vykusiai moka tabaką paruošti.

Džiugu buvo po tokių pasisėkimų. Jau, atseit, susikalbėta ir taip greit arčiau susipažinta.

Leidimas apdėti kino bilietus po 10 pfenių Savitarpinės pagalbos naudai gautas.

Pirmasis tarėjas sako, jog dabar tik Pyragiaus, vidaus reikalų tarėjo, reikalas. Šis pasižada viską kuo greičiau padaryti. Tai buvo 1944 metų vasaris.

Laukiama nesulaukiama. Ir einama, ir skambinama, kolei buvo aptiktas tikrasis kaltininkas. Tai buvo visuomet priklausęs Savitarpinei pagalbai Visuomenės reikalų departamento direktorius (vidaus reikalų tarėjo vadyboj) Krikščiūnas su savo išsigandusiu padėjėju.

Iš viso ko atrodė, kad jis itin gailėjosi pats nepasišovęs prie tų įplaukų ir neįsigijęs valdinei įstaigai, sakykim, naujų papildomų mokesčių. Krikščiūnas ir aiškinosi, kad tai jo departamentui priklausęs reikalas.

Krikščiūno statomieji savitarpinei pagalbai kryželiai tikslo neatsiekė. Jo užpakalinis protas įplaukų jam nedavė, kaip ir dr. Paukščiui.

Tačiau, ačiū jo kliudymams, iš kino į Savitarpinę pagalbą lėšos ėmė plaukti tik antroji birželio mėnesio pusė. Atseit beveik keturių mėnesių įplaukos nuėjo niekais. Iš kinų turėjo įplaukti vidutiniškai ne mažiau 100 000 markių į mėnesį. Tad Krikščiūnas padarė Savitarpinei pagalbai nuostolių apie 400 000 markių.

Ką gi pasakysite, gerbiamieji, reik manyti, „geras lietuvis“ tas Krikščiūnas. (Kažin, ar jis taip pat geras buvo ir pirmosios rusų okupacijos metu.)

Reikėjo gerokai paspausti vidaus reikalų tarėją Pyragių, kolei, kad ir pavėluotai, kinų bilietų priedas išsisprendė Savitarpinės pagalbos naudai.

Tereikėjo iš Vidaus reikalų vadybos mažo raštelio, primenančio kinams komisaro nusistatymą, o jau visa techniškai pusė Savitarpinės pagalboj buvo seniai paruošta.

Kokie Vidaus reikalų vadybos sumetimai nunešė tuos šimtus tūkstančių markių, nežinau... Tik jau iš komisariato pusės jokių trukdymų nebuvo daroma. Ir jokių aiškinimų nebereikėjo – komisariato raštas buvo rankose. Ir Savitarpinės pagalbos

ištikimybės Vidaus reikalų vadybai tirti taip pat nereikėjo. Savitarpinei pagalbai ir pasitikėjimo, ir ištikimybės netrūko. Abejojo tik Pyragiai, Krikščiūnai, nesugebėdami iš okupantų sąmatos keliu leistus pinigus sunaudoti bei nepajėgdami gauti tiek, kiek reikia, arba nepermatydami būtinų reikalų, priklausančių Visuomenės reikalų departamentui.

Gražūs visuomenės reikalai.

Ryšiai su Profesinių sąjungų centru

Jau buvo minėta apie socialinių reikalų sutvarkymą.

Atseit susirgai, iš darbovietės algos nebegauni. Tau moka Profesinių sąjungų centras. Už pirmąją ligos savaitę nieko negauni nei pats, nei tavo šeima. Toliau gauni pusę algos, kai gydaisi namie, ir ketvirtadalį algos, kai gydaisi ligoninėj.

Buvo daug visokių atsitikimų. Vienas būdingiausių yra toks atsitikimas.

Ateina gelžkeliėtis, dvidešimts dvejus metus ištarnavęs geležinkelių mašinistu ir gavęs aštrų sąnarių uždegimą. Algos gaudavęs 65 markes į mėnesį. Atskaičius visokių mokesčius, į rankas jam atitekdavę 56 markės. Turįs žmoną ir ketvertą mažamečių vaikų. Gydąsis namie. Tad gaunąs iš Profesinių sąjungų centro 28 markes į mėnesį. Maža buvo ir 65 markių į mėnesį, o jau apie 28 markes negali būti ir kalbos. Jis kreipėsis į Geležinkelių valdybą. Ta išdavusi jam prie jo prašymo Prof. sąj. Centrai pažymėjimą. Visa tai jis nunešęs į Profesinių sąjungų centrą.

Patiesia ant stalo. Profesinių sąjungų centro pirmininkas išvertęs visa tai į vokišką kalbą ir ant vokiško vertimo žaliu paišeliu parašęs: „An das Selbsthilfswerk abgeben. O. Urbonas“.

Toks elgesys juk gali ir nejautrų žmogų į ligas įvaryti.

Buvo prašytojui paaiškinta, ir jis pats kiaurai suprato, kas turėtų jį šelpti. Aišku, tik jau ne Savitarpinės pagalbos tikslas šelpti visus susirgusius tarnautojus. Buvo parašytas Prof. s. centro pirmininkui O. Urbonui raštas apie nesąmonę tokios socialinės tvarkos ir tokio jo prieraišo ant prašymo. Prašytojas tą raštą nunešė Urbonui ir prašė padėti, nes jis visiškai be duonos palikęs savo žmoną ir keturis vaikus.

Savo keliu prašytojui buvo duota pašalpa, apie kurią jis turėjo Prof. s. centre tylėti.

Kitą dieną iš pat ryto skambina Urbonas. Girgždančiu balsu sako, būk Savitarpinės pagalbos pirmininko raštas esąs sarkastiškas. Ėmus jam lietuviškai aiškinti žodį sarkazmas, buvo pasakyta, kad ten piktjuokio nėra, o yra tik klausimas išdėstytas taip, kaip jį yra pastatęs Prof. s. centras ir kaip už tai esąs atsakingas to centro pirmininkas. Įdomu, kaip tad pats randi savo darbo sarkazmą.

Prof. s. centro pirmininkas, taigi tas Urbonas, buvo prašomas nurodyti įsakymą, arba Arbeitsblatt numerį, kuriame tokia tvarka paskelbta. Savitarpinė pagalba tokiu viešo įsakymo nesanti suradusi. Pirma jis vis dar norėjo užrėkti, bet, pamatęs,

kad tuo jis S. P. pirmininko nepabaidys, kiek nusiramino ir ėmė sakyti, kad čia esąs nesusipratimas, kad reik pas jį užėti – jis paaikškinsias.

Žinoma, nesamo įsakymo paskelbimo viešumon jis ir negalėjo nurodyti. S. P. pirmininkas gerai žinojo, kad tai nebuvo privalomas įsakymas, viešai paskelbtas, bet tai buvo vieno prof. s. skyriaus vedėjo paskelbtas kvietimas, pasirašytas Daugirdo. Kvietimas turėjo įsakymo stilių kone su griežčiausiomis pabaudomis už nevykdymą. Nebuvo paminėta nei įstaiga, nei asmuo, kuriuo būtų rėmėsis Daugirdas, rašydamas tą kvietimą. Ar tai buvo Urbono sumanymas, ar Daugirdo sauvaliavimas, ar kieno kito paraginimas, ar žodžiu priminimas. Nežinia.

Tik visos įstaigos taip elgėsi, kaip elgėsi ir Geležinkelių valdyba. Atskaitydavo mokesčius, paimdavo visą susirgusio atlyginimą, o jam duodavo arba pusę, arba ketvirtadalį, už vieną savaitę nieko nemokėdami. Dėl to prof. s. centras turėjo pinigų tiek, kad jau spalio mėn. gale buvo į Vokietiją išsiuntę 9 000 000 markių kaip nereikalingų sąjungai santaupų.

Po šito įvykio daugelis nugirdusių įstaigų apie tai, kad prof. s. mokesčiai nepriivalomi, kad tiems mokesčiams imti nėra įsakymo, o tik, pasakykim, paprastas skelbimo formos kreipimasis, atsisakė nuo tų mokesčių.

Išgašdinti okupantų visokių svaičiojimų, įstaigų vedėjai atskaitinėjo iš savo tarnautojų, neturėdami pagrindo, o paskui atsipeikėję ėmė trauktis atgal. Pirmą prof. s. kiek spyrė, o paskui nutilo.

Neužilgo ir O. Urbonas išėjo iš prof. s. centro pirmininkų. Jo įpėdinis po trumpo laiko buvo okupantų gaudomas.

Ir Savitarpinė pagalba nebegaudavo daugiau su tokiu gražiu prieraišu profesinių sąjungų centro pirmininko pasirašytų raštų.

Ir Daugirdas atėjęs, porą valandų pirmininkui kodėl tai kažką aiškino apie savo tą tiek milijonų į Vokietiją išmetusį raštą. Tačiau tikrosios teisybės, kodėl jis tokį raštą pasirašė, Daugirdas ir klausiamas nepasakė.

Gal kuomet O. Urbonas pasakys.

Savitarpinės pagalbos išorė

Buvo gautas pritarimas iš Wisocky įstaigos ir komisaro leisti savaitinį laikraštį „Savitarpinės pagalbos žinios“.

Tas laikraštis turėjo propaguoti Savitarpinės pagalbos idėją. Jis turėjo išaiškinti visuomenei S. P. reikalingumą. Prieš tą pačią visuomenę jis turėjo, taip sakant, viešai atsiskaityti už sumestas aukas. Paskleisti prieš aukotojus Savitarpinės pagalbos darbo plotį, nurodant, kaip tas darbas buvo dirbamas prieš karą, kokios tam darbui yra susidariusios naujos aplinkybės, kokių kliūčių aptinkama.

Buvo visuomet nurodoma, kad visi turime dėtis, kad tai vienintelė leista organizacija, kad nėra reikalo po daug aukoti, bet už tatau visi savo įnašą turi padaryti.

Šiaip, aplamai imant, mūsų visuomenės nebuvo reikalo įtikinėti, ypatingai ašaras lieti, atskleidžiant eiles į vargą patekusių ir nebesugebančių iš to vargo išbristi. Visuomenė jautė, jog yra ir nepasakomų reikalų. Ji suprato, jog visas lietuvių lietuviškas gyvenimas nejučiomis savaime ima spiestis aplink Savitarpinės pagalbos komitetus, aplink S. P. komitetų narius. Tie nariai ir nuvažiuoja į kitas apylinkes, turi apskričių suvažiavimus, visuotinius susirinkimus, atseit gali pagauti krašte vyraujančias nuotaikas, gali įžiūrėti okupantų norus, kelius, kurie pigiausiai išvestų iš statomų pinklių.

Visuomenė labai aiškiai nustatė savo pažiūras į Savitarpinę pagalbą. Tai nebuvo koks dirbtinis reikalas. Savitarpinė pagalba turėjo tik pagauti visuomenės nuotaikas. Jai nereikėjo iš viršaus primesti kokias idėjas, pažiūras ir laikyti visuomenę įtemptą, kad neimtų dairytis į šalis. Savitarpinei pagalbai reikėjo tik akylai stebėti visuomenės pulsą, kuris visame krašte vienodai reikėsi, pagal aplinkybes vienodai kitėjo. Jei nebūtų buvę, sakysim, dirbtinių, ar dėl nesugebėjimo, o gal dėl blogos valios kliūčių iš saviškių pusės, ir dėl to ypatingai erzinančių, Savitarpinė pagalba būtų dar daugiau nudirbus, daugiau naudos kraštui atnešus.

„Savitarpinės pagalbos žinias“ redagavo Mikas Ilgūnas. Reikalams susipynus ir Ilgūnui uždraudus redaguoti, buvo prašyta tvirtinti naują redaktorių – Kemėžį.

Daugiausia cenzūrai nepatiko V. Kudirkos eilės „Ne tas galingas, kuris“ ir t. t. Pamanė, kad tai taikoma Hitleriui.

Kolei patvirtins pristatytą kandidatą, leisti redaktoriaus pareigas eiti Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto reikalų vedėjui.

Žodžiu Wisocky įstaiga pranešė negalėsianti mūsų kandidato tvirtinti. Prašymą pakartojome. Mes ir nesisielojome, nes redaktoriaus pareigas eina reikalų vedėjas, o kas faktinai redaguoja, Wisocky įstaiga lyg ir nesirūpino. Tad likome be redaktoriaus. Bet mūsų kandidatas redagavo, atseit mūsų tikslas atsiektas.

Areštavus reikalų vedėją Stanevičių, atsakingą redaktorių, tas pareigas perėmė naujas reikalų vedėjas P. Saladžius. Ir vis tai kolei bus patvirtintas mūsų pateiktasis kandidatas. Apie tai, žinoma, niekam nieko nesakant.

Laikraštis ėjo kaip ėjęs, rašė kaip rašęs. Ir tikslai, ir tiems tikslams siekti keliai paliko visiškai nepasikeitę.

Spaustuvės darbininkams ruošdavome vaišes. Jie dirbo savo laiku, dėl to jiems reikėjo mokėti daugiau. Užtatai laikraštis išeidavo visuomet skirtu laiku. Netrūko ir leisto popieriaus, nors iš spaudos išeidavo didesnis skaičius, kaip kad numatyta buvo.

Be „Savitarpinės pagalbos žinių“ dar buvo leidžiamas vaikams „Žiburėlis“, Zobarsko redaguojamas. Buvo norėta „Žiburėlį“ labai gražų leisti. Žinoma, jis ir galėjo būti daug geresnis ir turinio, ir spaudos požiūriu.

Tiesa, atsirado vienas lietuvis (teisininkas, Klaipėdos gubernatoriaus b. patarėjas Sakalauskas), kuris paklausė pirmininko, kam Savitarpinei pagalbai reikalingas vaikams laikraštis. Juk buvo ir taip galvojančių lietuvių... Gerai, kad taip okupantai negalvojo.

Buvo sakoma, kad reik visuomenę iš mažens ruošti prie artimo meilės, prie šelpimo paliegėlių, našlių, senelių, našlaičių. Vokiečius tai patenkindavo. Šiaip juk nebuvo vaikams jokio žurnalo, be Savitarpinės pagalbos leidžiamojo „Žiburėlio“.

Prieš rinkliavas buvo spausdinami plakatai.

Nelengva buvo su plakatų projektais. Menininkai ir pavieniui kviečiami, ir apie konkursą kalbant nedalyvavo.

Tuomet buvo kreiptasi į Meno mokyklos direktorių Jonyną, kad jis baigiantiems duotų temą, tinkančią Savitarpinės pagalbos dirbamam darbui pavaizduoti. Direktorius taip ir padarė. Projektus pateikė 16 mokinių. Paskui pačių plakatų konkurse tedalyvavo ar 11 ar 12.

Išrinkus tris geriausius numatytoms premijoms liko daug gerų. Žiuri (Jonynas, Žmuidzinavičius) sutiko su pirmininko pasiūlymu, kad ir kitiems reik išduoti „pašalpas“.

Savitarpinei pagalbai šis plakatų konkursas vietoj dviejų tūkstančių atsiėjo keturi tūkstančiai markių.

Vis tiek juk Meno mokyklos mokiniams reikėjo duoti pašalpas. Čiagi jie gavo kiekvienas už savo darbą tarsi atlyginimą. Visi varžybų dalyviai buvo patenkinti. Atsimetę gailėjosi dėl projektų nepadirbėję.

Savitarpinė pagalba spausdino rinkliavoms ženklelius (popierinius). Jų reikėjo daug. Sunku buvo su špilkutėmis tiems ženkliukams sagstyti.

Buvo raginami taikomojo meno žmonės (Vėbras) pagaminti daiktinius ženklelius. Buvo siūloma kartkartėmis prigaminti iš medžio, molio ar odos atraižų kokių viliojančių daiktelių, kad ir patys tie daikteliai dar labiau pritrauktų norinčius tuos daiktelius įsigyti.

Ir invalidų dirbtuvės nesiėmė net skardinius ženklelius gaminti. Su dideliu vargu teko gamintoją įtikinti, kad imtųsi trejų metų Savitarpinės pagalbos sukaktuvinei rinkliavai pagaminti 200 000 skardos su saga štampuotą Vytį. Jau kelios dešimtys tūkstančių buvo pagamintos.

Okupantas labai kabinėjosi prie rinkliavų ženkliukų piešinio. Buvo toks atsitikimas. Savotiškas ženkliuko turinys. Viename to ženkliuko pakrašty buvo kažkas, tarsi stulpas. Sako, neleidžia šito. Neva tai vienas vadinamųjų Gedimino stulpų čia vaizduojamas.

Tuomet pakišome mūsų Vytį. Sutiko. Sako, tai labai gražu. Jūs mėgstate žirgus, juk tai, pridėjo, yra jūsų valstybinis ženklas. Še tau...

Buvo sugalvota Vytį pasukti į dešinę. Stancų gamintojas apsiriko. Jo stance buvo į dešinę lekiąs Vytis. O ženkliukuose išėjo į kairę. Tik kelis tokius tepadarė.

Buvo naujai gamintas ir kiek mažesnis.

Ženkliukai buvo sidabriniai, spindį, oksiduoto sidabro dugne (juodame).

Rinkliavoms netiko – per brangūs. Tai tik komitetų nariams, kilnesniems aukotojams.

Metiniam Savitarpinės pagalbos suvažiavimui atžymėti buvo pagaminta ar 200 sidabrinių ženkliukų Vytis su raudonos emalės dugnu. O Vyriausiojo komiteto nariams – paprastieji sidabriniai ženklai su rūtų šakele, tvirtai įsegami. Tokių tik 15 tepagaminta.

Tų įvairių ženkliukų buvo atgabenta į Lietuvos sąjungą Berlyne. Šiek tiek įplaukų už tuos ženkliukus turėjo. Už tuos sidabrinčius prieš galą mokėjo po 50 markių (jų labai mažai tebuvo). Patiems kainavo trys markės.

Daugiausia į Berlyną buvo atvežta tų skardinukų (savikaina 18 pfenigų). Už juos buvo imama po vieną markę.

Koncertai

Koncertai buvo ruošiami Kaune ir provincijoj. Didžiausias koncertas buvo Valstybės teatre Kaune. Teatro administracija ruošė Savitarpinės pagalbos vardu. Pradžioje buvo galvojama, jog Savitarpinė pagalba pati ruošia, tik panaudoja žmones ir vietą.

Pasiklausius jaunuomenės nuotaikų, kurios po koncerto [turėjo] išsilieti į demonstraciją teatre su himnu ir t. t., pirmininkas aplankė teatro direktorių Ivanauską ir atvirai su juo pasikalbėjo. Jei kas įvyktų, prie Sav. Pag. ims kabinėtis, prinesdami tam tikrą spalvą ar agitaciją, ar progą agitacijai. Nukentėtų Savitarpinė pagalba. Sutik, direktoriau, jei kaltė kristų ant teatro administracijos bei jo direktoriaus, tai čia asmenys nukentėtų, bet ne vienintelė organizacija. Koncertą ruošė teatras Savitarpinės pagalbos naudai.

Šiaip koncertuose labai daug pasidarbavo solistai Jonuškaitė, Kalvaitytė, Nau-ragis, Gaudrimas. Jonuškaitei buvo duotas ir pažymėjimas už pasidarbavimą Savitarpinės pagalbos naudai numeris pirmas.

Buvo pasišovusi grupė koncertantų, kurie už tam tikrą procentą buvo pasiėmę važinėti po provinciją ir ruošti S. P. naudai koncertus. Tačiau Šiauliuose įvyko nesusipratimas dar pat pradžioje tos grupės darbo, ir pirmininkas telegrafu atšaukė įgaliavimus.

Buvo tikėtasi iš Jaunimo teatro. Šio teatro simfoninio orkestro instrumentams supirkti ir kitiems reikmenims įsigyti buvo duota pašalpos šeši tūkstančiai markių.

Prisikabinus prie šių išlaidų komisarui Rentelnui, buvo paaiškinta, jog čia ne teatras šelpiamas, bet tik išduota parama, kad reikiami specialistai susimestų krūvon, turėdami instrumentus, gaidas, pasiruoštų, o jau paskui koncertuotų Savitarpinės pagalbos naudai ne vien Kaune, bet važinėtu ir po provinciją. Šiuo metu provincijoj nėra teatrų, koncertų. Žmonės dėl to gausiai atvykusius koncertantus lankys, ir Sav. pag. turės nuolatinį pajamų šaltinį. Daugeriopai apsimokės padarytos dabar išlaidos. Sutiko. Toliau nebesikabino.

Koncertai ir spauda vis tiktai gaivino nuotaikas, leido sudaryti ryšius, spietė plačius sluoksnius aplink Savitarpinę pagalbą.

Sportinės varžybos eidavo Savitarpinės pagalbos vardu. Nugalėtojus apdovano-
davo dovanomis, visus varžybų dalyvius – S. P. ženkliais.

Vyriausias komitetas buvo išpirkęs visas Kaune buvusias parduotuvėse taures ir
kitus daiktus, tinkamus nugalėtojams duoti. Sav. pag. artimiausiai (ne viešai) globo-
jamas buvo „Perkūno“ sporto klubas. Jis turėjo S. P. priklausančiose patalpose buklą
su bufetu. Čia vykdavo Savitarpinės pagalbos pobūviai su žurnalistais, bendradar-
biais, vokiečių pareigūnais.

Varžybas ruošė kūno kultūros direktoriai. Pirma A. Vokietaitis. Šiam išvažia-
vus, V. Bakūnas, kolei šio neareštavo gestapas.

Ir koncertai, ir sportinės varžybos buvo ruošiami ne vien pelnui gauti. Čia buvo
Savitarpinės pagalbos propaganda. Čia reikėsi vienybė. Čia buvo norima atitraukti
budrią nepasitikinčią okupanto akį, juk čia niekuo nedėti žaidimai, visiškai vieši pa-
sirodymai, prie kurių prisikabinti progų buvo griežtai vengiama.

Metinis suvažiavimas

Darbo metams baigiantis, Vyriausias komitetas nutarė šaukti darbo suvažiavi-
mą. Reik suderinti darbą, atsiskaitymą. Reik išsiaiškinti ryšius su Savivaldybių
socialiniais skyriais. Reik arčiau sueiti su Savitarpinės pagalbos nuoširdžiausiais
bendradarbiais. Ir tolimų užkampių veikėjai turi aiškiai suprasti Savitarpinės pagal-
bos idėją, kaip kad ji greit išryškėjo didesniuose centruose.

Visi Vyriausiojo komiteto nariai turėjo savo pranešimus raštu apie darbą jiems
pavestose srityse. Bendroji apžvalga buvo pavaizduota diagramomis.

Raštu turėjo savo pranešimus ir komitetų atstovai.

Pats suvažiavimas buvo ne koks ten triukšmingas susirinkimas, bet grynai darbo
suvažiavimas.

Ypač gražią, plačią ir labai atvirą apyskaitą padarė prof. Jurgis Elisonas. Jis pasakė
tai, apie ką kiti tylėjo, bijodami aplinkos, bijodami keletu menkai pažįstamų dalyvių.

Visur buvo pabrėžiama griežta atskaitomybė, įstatų prisilaikymas. O šiaip gera
širdis vargstantiems, vargo suradimas. Ne paramos reikalingieji ieško Savitarpinės
pagalbos. Bet Savitarpinės pagalbos darbuotojai turi visą savo darbo srities apylin-
kę kiaurai žinoti. Garbės darbas, be užmokesnio darbas. Darbas savo kraštui, savo
krašto žmonėms. Tai turėjo visi įsisąmoninti.

Vis buvo nurodoma – jūsų pinigai, jūs surinkote, jūs ir išleiskite. Dirbkite neiš-
eidami iš įstatų, kad kas neprisikabintų. Sugebėkite taip dirbti, kaip turi dirbti savi
saviems. Nesamdyti, neverčiami, laisvi, – savu noru pasiėmėte dirbti.

Norintieji kiaurai suprato ypač nedasakomąsias mintis. Daug kas paaiškėjo per
vaišes-vakarienę. Daug asmeniškai buvo išsiaiškinta.

Po suvažiavimo darbas žymiai palengvėjo. Raštų pamažėjo. Savitarpinės pagal-
bos šaknys krašte pagilėjo, pastiprėjo.

Vyriausiojo komiteto reikalų vedėjas

Vyriausiam komitetui besikuriant, reikalų vedėją davė pirmasis generalinis tarėjas gen. Kubiliūnas, kurio žinioje pagal įstatus buvo Savitarpinė pagalba. Tai buvo Vytautas Stanevičius, labai gerų norų žmogus. Darbštus. Sugebąs dirbti. Ir parašo, ir pakalba. Bet ir išgeria. Ne tiek jau išgeria, kiek nežino savo paskutiniojo stikliuko. O peržengęs ribą, nebesuvaldo liežuvio ir priplepa ko nereik. Paslapčių neišlaiko. Paslapčių gi visuomet pasitaiko.

Įsitempę visą laiką dirbome.

Vieną dieną įsiveržia į mano kambarį vyras ir klausia, ar čia dirba Stanevičius. Taip, čia. Pasisako gestapininkas esąs.

Siunčiu tarnautoją pažiūrėti, ar jis šiuo metu savo kambaryj, duodamas suprasiti, kad jis spruktų pro langą. Jis to nepadarė. Jį areštuoja, įveda į mano kambarį atsisveikinti. Klausiu, už ką suimate. Parodo, iš kišenės ranką traukdamas, didelį žalią brauningą: „Štai įrodymas“.

Taip, atsakau, tai rimti įrodymai.

Išvedė. Išvežė į Vokietiją. Visą laiką buvo Štuthofo koncentracijos stovykloj su sykiu išvežtaisiais (50 žmonių).

Tie patys gestapininkai klausia manęs aviacijos kapitono Stasio Jasiunsko. Jis buvo buvęs Savitarpinės pagalbos Kauno miesto komiteto pirmininkas. Davėme miesto komiteto adresą.

O Jasiunskas, jau tuo metu išėjęs iš komiteto, dirbo „Sodyboj“. Kolei jie teiravosi, Jasiunskas, sužinojęs apie paieškojimą, pasislėpė. Taip visą vokiečių okupacijos laiką ir išsislapstė.

Mirė Vokietijoje kaip tremtinys.

V. Stanevičius, karui pasibaigus, išėjo iš Štuthofo gyvas. Kurį laiką gyveno Vokietijoje, anglų zonoje.

Po V. Stanevičiaus reikalų vedėjas buvo likviduotojo Raudonojo kryžiaus nuo karo nukentėjusiems šelpti skyriaus Pr. Saladžius. Jis išbuvo reikalų vedėju iki atsidūrė Vokietijoje į Lietuvą pargrįžtant rusams.

Valgyklos

Ir patys okupantai reikalavo, kad būtų steigiamos biednuomenei valgyklos. Pirmoji tokia valgykla buvo įsteigta Šančiuose, kur pirma buvo Vailokaičio turgaus halė.

Į atidarymą atvyko Kauno miesto komisaras Krameris, jo ūkio dalies vedėjas, buvęs Kulturbundo pirmininkas Kosmanas ir kiti.

Gražiai visi pakalbėjo. V. K. pirmininkas prasitarė, kad Savitarpinei pagalbai nereikės iš niekur paramos, ji pati viena sugebės išlaikyti valgyklą, kad ir kažin kiek valgytojų bebūtų. Prisikabino Kosmanas – jis čia buvo vertėjas. Ir išversdamas pa-

brėžė, ir pats dar pasakė: „Pažiūrėsime, kaip tai pasiseks viską patiems atlikti“. Suprask, be vokiečių okupantų paramos.

Vėliau, kad viską vokiečiai suėmė į savo rankas, reikėjo iš jų visko prašyti, – bulvių, miltų.

– Na, matai, – sako Kosmanas, pripuolamai sutiktas, – sakei, Savitarpinė pagalba pati viena be mūsų (suprask: vokiečių) pagalbos apsisis.

Jam buvo paaiškinta primenant, jog tai ne jų produktai, o mūsų; kas kaltas, kad savo neturite, o mūsų viską pasiglemžėte. Čia nelabai jam tepatiko, bet po to pasakui labai, atrodė, nuoširdžiai pasikalbėdavome.

Kita valgykla buvo įsteigta Žaliame kalne, žydų sinagogoj. Senoviška sena nedidelė žydų sinagoga labai patogia tapo pritaikinta valgyklai. Ir čia buvo kalbos tų pačių aukštų okupantų.

Savitarpinė pagalba duodavo maisto produktų mokyklų tėvų komitetams, kurie ruošdavo šiltus užkandžius mokiniams. Taip pat ir pradžios mokyklų mokiniams tai buvo daroma.

Produktus gauna veltui, o aptarnauti turi patys.

Visur tokių valgyklų steigimas ir išlaikymas ėjo sklandžiai. Išimčių sudarė Ukmergė. Ten apskrities komiteto reikalų vedėjas buvo darbo ir socialinių reikalų įstaigos vedėjas. Jie ten pasamdė tiems primaitinimams tvarkyti tarnaites. Atseit tėvai bei motinos nė piršto neprikiša prie savo vaikų maitinimo mokykloj.

Prisilaikant jų normų, būtų reikėję visame krašte tiek prisamdyti tarnaičių, kad jų algoms apmokėti Savitarpinė pagalba būtų turėjusi išmokėti kažkas po 200 000 markių į mėnesį.

Nelengva buvo suvaldyti buvusį puskarininkį – reikalų vedėją. Sako, tėvai motinos atsisako nuo to maisto, jei jiems patiems reiks aptarnauti.

Savitarpinė pagalba prieš tėvų norą prievarta jų vaikų nemaitins. Atsisako – nereik. O kai nenori darbo dirbti, lai patys pasisamdo – čia jų dalykas. Savitarpinė pagalba nė vienos tarnaitės nesamdė mokyklų valgykloms.

Viešosios valgyklos bendruomenei buvo aptarnaujamos Savitarpinės pagalbos komitetų apmokamų tarnautojų.

Viena smulkmena. Kauno miesto komisaro ūkio viršininkas sykį buvo prašomas atleisti valgykloms 200 kg miltų. Jis apsiriko ir parašė 2000 kg. Jam apie tai buvo pranešta. Jis pasakė tai padaręs sąmoningai. Nes esą ką galima padaryti su 200 kg. Pagal normas ir patvarkymus tereikėjo 200. Kiek vargo buvo, kol ir tie 200 anksčiau buvo išgaunami.

Lietuvos raudonojo kryžiaus suspendavimo raštas

Po kurio laiko, Savitarpinės pagalbos darbui jau įsibėgėjus, komisaras parašė raštą b. Raudonajam kryžiui aiškiai nurodydamas, kaip reikia į tą raštą atsakyti.

Kodėl tai komisaras panorėjo gauti raštu atsakymą tarsi Raudonasis kryžius būtų pats patvarkęs savo skyrius uždaryti. Ta prasme jis ir atsakymą norėjo gauti. Juk, sako, jūs patys sulikvidavote savo skyrius.

Buvusioji (ir tebesanti) Raudonojo kryžiaus valdyba visai svarstė tą raštą.

Pirmininkas pasakė, jog Raudonasis kryžius sulaikytas einant komisaro raštu, gautu nurodyta data.

Paprastai raštu jokių įsakymų komisaras nenorėjo duoti. Viskas griežtu žodžiu patvarkoma. Paskui kad reikėdavo bet kuriuos žygius daryti, neturėdavai kuo remtis. Reikėdavo plačiai aiškinti, kodėl tas ar kitas žygis daromas. Atseit, viskas tarsi savo atsakomybe turi daryti. Nesidrovėdavome raštuose priminti, kad tai daroma, einant komisaro tokio tai skyriaus atsakingo pareigūno žodiniu patvarkymu. Dėl to ir su reikalais eidavome į komisariato įstaigas su „vertėjais“, kad ne vienas būtumei, pasikalbėjimus vedant, ypač kad klausimas išeidavo iš komisaro įstaigų.

Dėl Raudonojo kryžiaus suspendavimo, matyt, dar nebuvo nustatytas bendras kelias apseiti įsakant be raštų. Tad okupantams rūpėjo ir nuo to rašto nusikratyti. Dar ir dėl to, kad Lietuvos raudonasis kryžius buvo tarptautinio Raudonojo kryžiaus narys.

Trumpai atsakius į komisaro raštą, visai neprisilaikant jų rašte mėklinamų nurodymų, o remiantis tik komisaro apie Lietuvos raudonąjį kryžių suspendavimo rašto tiesiogine prasme, toliau to klausimo nebekėlė. Nors prie progos tą klausimą primindavo. Gal tik kiek sustiprino spyrimą visur panaikinti Raudonojo kryžiaus emblemas, pakeičiant jas Savitarpinės pagalbos užrašu.

Žinantiems reikalą tas patvarkymas pakeisti ženklus ir pats tų ženklų pakeitimas žmonėms aiškiai suprantamų tikslų Savitarpinės pagalbos užrašais labai jau akies nerėžė. Pasitikėjimą įgijusi Savitarpinė pagalba ir dabar to pasitikėjimo nesužlugdė. Juk visas Raudonojo kryžiaus darbas tapo saugomas ir išsaugotas ištiesai visas. O dar visiškai vieši Savitarpinės pagalbos darbai socialiniuose tiksluose ir nematomai besiplečianti krašto viltis apie Savitarpinę pagalbą vertė juo labiau glaus-tis po jos sparnu ir padėti jai savo tikslų siekti kuo plačiausiu mastu.

„Danijos dovana Lietuvai“

Vokiečių okupacijos metu danai atsiuntė į Rygą sanitarinį automobilį. Tas sanitarinis automobilis perdirbtas iš lengvojo automobilio. Labai patogi mašina. Tikrai lengvai patilptų keturi lignonys. Automobilis buvo atsisiųstas Lietuvos raudonajam kryžiui. Rodos, tokios pat „Danijos dovanos“ buvo atsisiųstos Latvijai ir Estijai.

Mašinos-dovanos parsivežti nuvažiavo prof. Šimoliūnas ir rygietis, ir Raudonojo kryžiaus žmogus. Vokiečiai darė visokių kliūčių, kad ta mašina nepakliūtų į lietuvių rankas. Jie ypač rėmėsi tuo, kad dabar karo laikas, jūs neturite benzino, mes jums traukiniu iš Rygos atvešime. Prof. Šimoliūnas nenusileido. Jam vis tiktai laimingai pasisėkė „Danijos dovaną Lietuvai“ parvartyti į Kauną.

Savitarpinės pagalbos Sveikatos pagalbos skyrius su dideliu atsargumu naudojo tą mašiną.

Su ta mašina dr. Ingelevičius su šeima ir Ritėnas išvyko iš Lietuvos, bėgdami nuo rusų. Į vokiečių nagus ji pakliuvo Rytprūsiuose – Stalupėnuose.

Man atrodė, kad tą mašiną tuomet dar galėjo išgelbėti. Bet Ritėnas nuleido rankas, nėjo klabinti pas vokiečius. Tiesa, tą mašiną naudojo tik Ingelevičius savo šeimai. Buvo, pav., dr. Matuko, seno Raudonojo kryžiaus aukšto Ingelevičiaus bendradarbio, žmona ligota, – nepriėmė, nepavėžino.

Vis tiktai mašina itin pigiai buvo atiduota vokiečiams, nedarant reikiamų pastangų ją atgauti. Nors, antraip vertus, ne tą, tai kitą dieną vokiečiai ją būtų atėmę. Tačiau jau Vokietijoje kaip vokiečiai grobia Lietuvos turtą vis tiktai gaila. Juo labiau čia, sakyčiau, tokia simbolinė okupacijos metu „Danijos dovana Lietuvai“. Čia jau ne paprastas pirktas automobilis. Ši dovana aiškiai rodė draugiškumo ryšius tarp Danijos ir dabar okupuotos Lietuvos. Suprask, turite draugų, kurie apie jus galvoja. Tuo pačiu nusako laikytis tvirtai, laukti geresnių laikų, – vokiečių okupacija ne amžina. Pririedės ir to smarkiojo beširdžio vokiečio siūlo kamuolys galą. Juo svarbiau tai buvo, kad visoms trims Pabaltijo valstybėms – Estijai, Latvijai, Lietuvai – tuo pačiu metu tokia dovana įteikta. Sakykim, Baltoskandijos idėjai patvirtinti tikrai gražus sumanymas, sumaniai užmaskuotas ir laiku įteiktas. Krašto likimas, žinoma, brangesnis už tos dovanos likimą.

Pražuvo arkllys, tegu žūva ir kamanėlės.

Lentzenas ir vaikų žaislai

Kauno rajono komendantas Lentzenas kreipėsi į Vyriausiąjį komitetą, prašydamas atsiųsti žmogų, su kuriuo jis galėtų pasitarti svarbiu Savitarpinės pagalbos reikalu.

Buvo nueita. Pasirodo, jis jau išrašęs už 50 000 markių vaikams kalėdinių dovanų. Jis norįs gauti tam tikrą kiekį žaislų vokiečių vaikams Lietuvoje. Jis siūlo kiek brangiau pardavinėti, kad Savitarpinė pagalba dar ir pelną gautų.

Geras pelnas. Vyriausias komitetas parduos, sakykim, apskrities komitetui, kad šis savo apskrities biednuomenės vaikų eglaites aprūpintų žaislais. Juk tai vis tiek pat Savitarpinės pagalbos lėšos.

Jo tas pasikalbėjimas buvo ne kas kita, tik pranešimas įsakymo pavidale, kad tai jau padaryta. Atseit Savitarpinė pagalba privalo apmokėti 50 000 markių jau turimas sąskaitas pro forma. Lentzenas, be to, jau pasiėmęs sau reikalingus žaisliukus.

Gauta buvo šimtas su viršum didelių didelių dėžių. Nieko nepadarysi. Nutarta buvo nespriešinti. Skaldome dėžes. Žiūrime žaislus. Labai menkos vertės mediniai žaisliukai. Dauguma jau sulūžę. Vežimukų ratukai vinelėm prikalti. Vinelės iškritusios. Reik remontuoti. Prašome vinelėms pirkti leidimo. Duoda, bet vinelių nėra. Pakartotinai prašome. Negavome.

Įdomus vienas dalykas. Kelios dėžės buvo gana sunkios. Atidarome – pilnos gipsinių pelenių iš Čekoslovakijos. Sąskaitoje už 12 000 pelenių po 1,50 markės... 18 000 markių. Nuo pelenių apačios nuplėšyti popieriukai su kaina. Ėmėme ieškoti, ir buvo rasta keletas su nenuplėštais popieriukais. Kaina pažymėta 0,49 markės. Atseit Lentzenas paėmė sau už kiekvieną pelenę po 1,01 markės. Už visas gavo sau dvylika tūkstančių šimtą dvidešimt markių. Ir dar, reik manyti, geriausių žaislų kiek norėdamas.

Niekaip nesugebėjome tų pelenių išdalyti. Liko daugiau kaip 6000. Atsirado pirkėjas, kuris sumokėjo ar ne po dvi su puse markės. O tas pelenes iš to pirkėjo išpirko daugiausia vokiškos įstaigos. Tegu, žinoma, vokiečių pinigai buvo iš mūsų paimiti. Bet Savitarpinė pagalba didelių nuostolių čia neturėjo.

Šis pavyzdys aiškiai parodo, kokiais keliais okupantai jau iš apiplėštų žmonių dar norėjo ir sau asmeniškai gražių įplaukų susidaryti.

Per akis apgauti – ne nuodėmė. Buvo taip galvojančių Lietuvos gyventojų nedidelė, bet gyva dalis. Pasirodo, vokiečiai ne vien jų turtus savinosi ir pasisavino, bet ir gudrybes perimdavo. Juk, sako, koks čia jums, lietuviams, blogumas.

Žydų nebebus. Žydų vietas užims vokiečiai. Atseit ir prekyboje, ir pramonėje.

Kilnojamuoju turtu jau privačiai užgrobtinai dalijosi. Dalijosi ir namais. Tiesa, plėšė turtą ir lenkų, rusų, išvežtųjų lietuvių. Net negražindavo turto vadinamiesiems repatriantams lietuviams, kurių kai kuriems pasisėkdavo iš Vokietijos išsprukti.

Plėšk priplėštąjį, kaip sakė rusai okupantai.

Gydyklos

Okupacinė valdžia sugalvojo steigti Lietuvoje sveikstantiems kariams gydyklas. Jie, žinoma, turėjo galvoje, kad dar yra mūsų maisto. Dar galės to maisto iš ūkininkų išspausti. Vokietijoje tik kortelės.

Sveikų vietų Lietuvoj kiek norint, – visa Lietuva ištisas kurortas.

Buvo nurodoma okupantams, kad sveikstančių karių globojimas neįeina į Savitarpinės pagalbos uždavinius. Jus kariauti kvietė karo žinyba. Karo žinyba turi juos ir aprūpinti.

Važinėjome, ieškojome. Kame Kulautuva, Gaižiūnai. Sustota prie Varėnos džiovininkų sanatorijos. Buvo imta ją plėsti, kad daugiau galėtų tuo pačiu metu sutalpinti. Praplėtimas naudingas ateičiai, – ne veltui nueis lėšos.

Į Birštoną buvo kviečiami vokiečiai, kad tuo pačiu būtų gauta maisto ir saviškiams išlaikyti. Čia galėjo ta prasme verstis. Birutės vanduo buvo pardavinėjamas po senovei Sveikatos pagalbos skyriaus žinioje.

Dėl vandens gazavimo buvo ten nesusipratimų. Atsirasdavo žmonių su ilgais pirštais.

Panašiai ir džiovininkų sanatorijoj Aukštojoj Panemunėj. Nuolat su tais ūkio vedėjais kokių nors negerumų pasitaikydavo. Žinoma, slidus kelias. Geriausia va-liuta – spiritas. Turint spirito, turi daug ir draugų. Dėl to spirito nuteka pro šalį. O kartais ir už pinigus paleidžiama. Nesuseksi. Per tad visokių skundų, visokių įta-rinėjimų. Buvo ir kitokios rūšies ligoninės viduje ūkio vedėjo nesusipratimų (Aukšt. Panemunėje). Bet tai tik gyvenimas, kiek pakrikęs karo aplinkoje, kai ne tik kokie turtai, brangenybės, bet žmogaus gyvenimas nieku laikomas. Kuris į kurią pusę kiek silpnesnis buvo, tai toks karo metu į tą silpnesniąją savo būdo pusę ir pasvirtdavo. O juo labiau kur daug eilinių tarnautojų.

Buvo ir kolektyvinių nusikaltimų. Ir raštu, ir asmeniškai tarnautojų atstovių atsilankymas Vyriausiajame savitarpinės pagalbos komitete. Ir pamatuotų nusi-skundimų netrūko. Buvo keičiami žmonės prasikišusiose viršūnėse. Tokia negera okupacijos – karo aplinka, kur viskas naikinama, kur viskas laikina, net žmogaus gyvybė, negalėjo nepaveikti ir pusėtinai atsparaus būdo žmogaus – paslysdavo, o jau paslydęs marmėdavo prapulties gilumon nebesulaikomas. Pati gyvybė ant plauko kabojo. Jei jau pats brangiausias dalykas buvo tokiame pavojuje, tai, dau-gelis manė, kam čia besirūpinti gyvenimo smulkmenomis, kam besaugoti gerą savo vardą ar net kenkti visos tautos geram vardui, kad nebebuvo pavadinimo Lietuva, lietuvis. Tik Ostland atsirado. Ir pats Savitarpinės pagalbos pavadinimas – Selbst-hilfswerk Kauen.

Žinoma, buvo ir kitaip galvojančių, – juo ir pavojų išlaikysi gerą vardą, juo tas gerumas bus stipresnis.

Niekuomet neik blogu keliu.

Motinos ir vaiko globos skyrius

Daug rūpesčių buvo su vaikais ir motinomis. Visos karo nelaimės ant jų galvų. Mobilizavo vyrą ar į darbus išvežė, likusios moterys su vaikais, nėščios nežinojo iš kur ir kaip duonos riekelę vaikams ar sau gauti. Dar visuomet prie tokių gūžtų laiky-davosi seneliai-senelės, dažnai nebegalį savęs sutvarkyti. Juos reikėjo globoti. Tokia globa visų pirma krisdavo ant pečių likusių našlių arba gyvanašlių su mažais vaikais.

Dar pamestinukai, našlaitės-našlaičiai. Jų prieglaudos. Priežiūra čia reikalinga budri. Čia maža vien tarnautojų, kurie stropiai atliks savo pareigas. Šitam darbui reik širdies, meilės prie silpnučio kūdikio, meilės apsievežėjimo prie senelės-senelio.

Skyriaus vedėja M. Nemekšaitė per geros buvo širdies. Labai tikėjo žmonėmis. Pati paverkdavo manydama, kad jos ašaros paveiks nusikaltusį pareigūną ir padės nuskriaustajam atsipeikėti. Dar sveikus globoti, kad ir mažus bei senus, bet buvo daug paliegiusių, kuriems reikėjo savotiškos globos-priežiūros. Darbas nedėkingas, labai sunkus, reikalaujantis gerų norų, širdies.

Visa tai su gyvais sutvėrimais, patekusiais į nelaimę iš savo kaltės, dar labiau jausmus kuteno. Darbas smulkmeniškas, kruopštus. Nuolat vis tas pats darbas, vis toks pat darbas.

Kitas reikalas – eglaičių ruošimas. Arba vasaros kolonijos mokyklos amžiaus vaikams. Sveiki vaikai laisvoj gamtoj ilsisi, žaidžia. Kad ir pasitaikydavo nesusipratimų, bet tai lengvai įstebimi dalykai, nesunkiai pataisomi. Sėkmingai darbas ėjo Kurlautuvos vasaros vaikų kolonijoje per dvi vasaras. Nebuvo girdėti nesklandumų ir apie Kačerginės vasaros vaikų stovyklą. Visur graži gamta, platūs Nemuno paplūdimiai. Pušynas. Sausa pakili vieta. Aukšti miškingi kalnų šlaitai, pušimis apaugę.

Ir mieste vaikų prieglaudos. Vaikelio Jėzaus ir kitos buvo vedamos patyrusių prižiūrėtojų. Nesusipratimai nesiekdavo Vyriausiąjį komitetą. Savivaldybių išlaikomos prieglaudos gaudavo papildomo maisto.

Buvo prisamdoma Savitarpinės pagalbos lėšomis patarnautojos, kad švara, sveikatingumas būtų geriau prižiūrimi.

Prie šio darbo dėjosi idealistiškai nusiteikusios moterys. Ir pačių tarnautojų tarpe buvo daug pasišventusių reikalui bei nepagadintų moterų. Jau nieko nebesakant apie motinos ir vaiko globai sudarytąjį komitetą.

Kiek nuoširdžių minčių būdavo pareiškiami dar besiruošiant pirmajam sekmdieniui po pirmos dienos gegužės mėnesio – Motinos dieni.

Matant šį jautrų gilų norą pagerbti kiek galima įspūdingiau motiną, tą žmogaus motiną, artimiausią motiną, ir įžiūrint mėklinimus permesti tuos suskaudėjusios širdies jausmus Motinai Tėvynei, turėdavai mintis kur kitur kreipti, kad sulaikytumei ašaras, kad begalėtumei kelis visai neatsveriančius klausimo didingumą žodžius sumesti jau, žinoma, į kitų akis žiūrėti neįstengdamas.

Buvo išduoti biliečiukai nėščioms arba mažų vaikų motinoms, kad jos galėtų savo reikalus krautuvėse ar įstaigose atlikinėti be eilės. Pradžioj daug kas urzgė. Paskui apsiprato ir pasidavė Savitarpinės pagalbos prašymui pagerbti motinas.

Komitetai

Vyriausiąjį Savitarpinės pagalbos komitetą sudarė devyni nariai: Ig. Končius – pirmininkas, K. Šaulys, generalvikaras, prel. prof. – vicepirmininkas, Narakas – vidaus reikalų gen. tarėjas, Venclova, žemės ūkio gen. tar. pavad., B. Matulionis, sveikatos valdybos pirmin., A. Vokietaitis, Kūno kult. rūmų direkt., V. Mašalaitis, pirm. gen. tarėjo raštin. virš., S. Daukša, V. Ingelevičius, Raud. kryž. vald. pirmin.

Vyriausiojo komiteto posėdžius vedė reikalų vedėjas V. Stanevičius. Šį areštavus, – P. Saladžius.

A. Vokietaičiui išvykus, į Vyriausiąjį komitetą įėjo prof. dr. V. Kanauka; Naraką areštavus – A. Danta.

Vyriausiasis komitetas sprendė visus klausimus be balsavimo, vienbalsiai. Nepasitaikydavo skirtingų nuomonių. Išsiaiškinus klausimo aplinkybes, visi V. K. nariai būdavo vienos nuomonės. Taip darniai darbas ėjo visą laiką.

Norėdamas pakreipti Savitarpinės pagalbos darbo linkme arba tam darbui pri-
metus ir politinį atspalvį, A. Vokietaitis po ilgų posėdžių paliko vienas pats ir neuž-
ilgo išvažiavo iš Lietuvos.

Ta proga Vyriausiasis komitetas patikrino savo nusistatymą išlaikyti viešą Savi-
tarpinės pagalbos darbą, nepinant jo, visai nesikišant į pogrindžio darbą, kuris kas-
kart vis stiprėjo ir stiprėjo. Sako, išlaikykime Savitarpinę pagalbą, taip gražiai įga-
vusią visuomenės pasitikėjimą, jos statuto ribose. Lai kita kuri organizacija kuriasi
su savais tikslais. Ne Savitarpinės pagalbos tikslas tokiai besikuriančiai ar jau įsikū-
rusiai organizacijai kliudyti. Tačiau saugotis, kad Savitarpinė pagalba kur neįsivel-
tu, kad paskui be savo kaltės nepaliktu krašto be lietuviškos, vokiečių okupantų
leistos organizacijos. Juk reikalui kilus, Savitarpinė pagalba su savo komitetais ga-
lės ant greitųjų pradžioje visą krašto tvarką perimti. Apie Savitarpinę pagalbą spie-
tėsi geriausios, žmonių patikimos jėgos, nesugadintų vardų žmonės, žmonės, neturį
savų asmeninių išrokavimų. Vien prislėgtai slegiamai tautai padėti. Juk visa komi-
tetų veikla buvo laisva vietoje – neišeik tik iš nuostatų ribų. Nuostatai leido plačiai
veikti. Paragrafuose buvo plačios prasmės žodžių įrašyta – į juos daug ką galėjo dė-
ti. Dėl to nuostatai buvo nedetalizuoti. Rimtai paskaitęs, ten rasi teisės visais krašto
reikalais rūpintis. Pagaliau dirbk nesigarsindamas, o visoks darbas galėjo būti nusa-
komas kaip propaganda už Savitarpinę pagalbą.

Po metinio suvažiavimo tai aiškiai suprato atvykusieji komitetų atstovai. Dar-
bas paplito, Savitarpinės pagalbos šaknys ėmė leistis gilyn. Komitetai pajautė savo
laisvę. Ir tos laisvės piktam neišnaudojo.

Kame ką iš okupantų pusės nugirdęs negerumų, Vyriausiasis komitetas pabar-
davo vietos komitetus. Tačiau juo smarkiau buvo barami, juo jų darbams Vyriausia-
sis komitetas pritardavo. Kitaip tariant, supratome vieni kitus.

Pirma provincijos komitetai kiek pyko už tai, kad dalis jų pajamų turėjo eiti į
centrą. Paskui pamatė, kad Vyriausiasis komitetas sudarė sau tokių įplaukų šalti-
nių, jog savom lėšom pašelpdavo neįstengiančius savom įplaukom išsilaikyti komi-
tetus, bei besikuriant komitetams ar kokiom ypatingom aplinkybėm susidarius
(pav., Švenčionių komitetas), Vyriausiasis komitetas nereikalavo iš kitų komitetų
pinigų. Savų visam kam jam užtekdavo.

Lėšos buvo decentralizuotos. Surinkai ir laikyk pas save. Leisk savo nuožiūra.
Trūksta savų lėšų, kreipkis į Vyriausiąjį komitetą, duos tau tavo sumanymams įgy-
vendinti.

Po to susidarė jaukus susiklausymas. Priklausomybė pagal taisykles pasidarė
tarsi visai nebejaučiama. Ne įsakymai darbą tvarkė, bet draugiški pasikalbėjimai.

Kiek susirūpinimų teikė Vilniaus apskrities komitetas (pirmin. Virbalis). Ar ne-
sisekė, ar dirbti nenorėjo. Darbo nebuvo matyti, tekdavo prisiklausyti kalbų, neva su-
manymų. Tačiau viskas svajonėmis taip ir nuėjo. Nepasisekė to komiteto išjudinti.

Daug nemalonumų teko patirti iš Šiaulių miesto ir apskrities komiteto.

Buvo prašoma, įsakoma sudaryti du komitetus – miesto ir apskrities. Nemažas miestas. Daug vargo matę gyventojai, buvo pakankamai darbo. Darbo būt buvę tiek ir tiek tik miesto komitetui.

Šiaulių apskritis – pati didžiausia, ar ne 25 valsčiai. Valsčiai dideli. Padangė plati. Žmonių įvairus mišinys. Vienur žemė itin gera, kitur bloga. Nevienodos sąlygos. Tai ir paties darbo įvairūs keliai, atseit apskrities komitetas turėtų daug darbo, besitaikydamas pats bei betaikydamas Savitarpinės pagalbos tikrąją prasmę prie skirtingų gyvenimo sąlygų.

Kažkoks užsispyrimas pirmininko dr. Jasaičio ir kun. Bylos – jie jau per daug norėjo su niekuo nebesiskaityti. Pav., užsigėdė iš savivaldybės perimti visas prieglaudas. Tai būtų atsiėję apie 140 000 markių. (Iš viso įplaukų Šiauliai turėdavo apie 400 000 markių per metus.) Tuo tarpu Savitarpinė pagalba tik gerina sąlygas, tik prišelpia. Reik reikalauti, kad savivaldybės tinkamai pačios savom lėšom socialinį darbą vykdytų. O kur to trūksta, kolei savivaldybė sugebės išreikalauti papildomų lėšų (juk prieš metus viso ko tiksliai nenumatysi itin kintamose karo bei okupacijos sąlygose), Savitarpinė pagalba su lanksčia savo sąmata gali primesti lėšų, pasamdyti reikiamus tarnautojus, praplėsti patalpas ir t. t. Taip galvojant, Savitarpinei pagalbai mažiau tereik lėšų, tik prišelpiant, ir paties prišelpiamiesiems geriau.

Buvo sušauktas valsčių komitetų (Šiaulių apskrities) pirmininkų suvažiavimas. Iš vakaro kone iki išauštant buvo privačiai kalbėtasi. Nesusitarta. Tuomet Vyriausiojo komiteto pirmininkas nutarė pasinaudoti komiteto įgaliavimu ir nenusileisti ir prieš posėdį pats jokių žygių nebedarė dėl susitarimo – juk ne maži vaikai. Prieš pat susirinkimą šiauliškių užsispyrimas palūžo ir jie išbraukė iš dienotvarkės ginčytinus (dėl kurių privačiai nebuvo prieita vieningos nuomonės) klausimus. Gana sklandžiai praėjo susirinkimas.

Mažiau dirbantieji paprastai moka gražiai susirinkimą mulkinti.

Suvažiavime Linkuvos komiteto pirmininkas, priėjęs prie V. K. pirmininko, klausia, ką turįs daryti su kviečiais ir lašiniais. Pasirodo, komiteto žinioj, be jo pastangų, atsirado 110 centnerių kviečių ir apie 100 kilogramų lašinių.

Natūra rinkti aukas buvo uždrausta. Tačiau žmonės nori nenori atveža ir palieka. Daryk, kaip sau išmanai. Patarti tokiais atvejais nesunku. Sudoroti tokius daiktus visuomet sugebėsi.

Taip besivarinėdami su Vyriausiuoju komitetu, šiauliškiai visai mažai ką tepadarė. Šiauliškių darbas buvo nelyginant prievarta pasamdytų darbininkų darbas. Nebuvo tos darbo šilumos, kurią žmogus matei, pav., Švenčionių, Raseinių, Telšių, Utenos apskrityse ir kt.

Gražiai suprato Savitarpinės pagalbos darbą Zarasų apskritis. Iš jų galėjo pasimokyti. Su jais pasikalbėjęs, žmogus palikdavai platesnio akiračio. Jie kiaurai persiėmė tos vienintelės viešos vokiečių okupacijos metu lietuvių organizacijos, kuri dirbo savom, pačių žmonių laisvai sumestom aukom, dvasia, tos dvasios reikalingumu,

galingumu. Jie toje organizacijoje matė visą okupantų užslopintą valdžios aparatą. Tik dar tą aparatą dabar kiaurai savą, grynai lietuvišką, visiems vienaip brangų, be jokių skirtumų, be politinių ar kokių kitų įsitikinimų.

Jie sugebėjo parinkti žmonių, kurie patys siuntinėjo siuntinukus pagal duotus adresus ar čia pat Lietuvoje, ar už jos ribų. Jiems nebuvo savo apskrities sienų. Jie apžvelgė visą tėvynę. Visame krašte matė taisytinų negerumų. Ir taisė. Sėkmingai taisė.

Žinoma, Zarasai kad ir itin viską iš anksto permatė, tačiau jiems sunku buvo pralenkti panevėžiečius. Panevėžiečiai ramiai, nuosaikiai, pirma šaltai apsvarstydami, visi kaip vienas dirbo. Ir visuomet sklandžiai susikalbėdavo prof. J. Elisonas su vyskupu Paltaroku. Savitarpinės pagalbos darbe visi panevėžiečiai buvo kaip vienas žmogus. Jie plačia vaga buvo užsimoję Savitarpinės pagalbos leistina prasme tikrąją idėją vykdyti. Daug iš jų buvo pasimokyta. Suvažiavimo metu Panevėžio pirmininkas prakasė suvažiavusiems akis. Panevėžiečiai pasakė ir tai, ko nereikėjo sakyti. Žinoma, jie pasakė ir apie tokias darbo gaires, apie kurias Vyriausiasis komitetas, tik privačiai besikalbant, tegalėjo skelbtis.

Alytus su savo Jieznu buvo partinę aistrą sukėlę. Partijų žmonės ir čia sumanė pasivaržyti dėl komitetų pirmininkų. Siauro akiračio, tų keletos piramidinių priemonių grytelių topolių „kromelninkai“ bei nugriautojo kar[ininko] Juozapavičiaus tilto netolimi didvyriai. Jiems formalumai akis aptemdė. Nebežiūrėjo jie okupacijos metu tikrojo darbo saviškių naudai.

Gerai buvo Kėdainiai. Jie gilią vagą varė. Jie buvo tikslūs formose. Jų darbo esmė kaip audros slinko pirmyn, grūdudama tautinę sąmonę, kurdama vienybę, išamonindama tautinį atsparumą su jo įtakos pasėkomis bi kuriems staigiams krašte įvykiams kilus. Visa tai ramiai be triukšmo.

Atsiradus Savitarpinės pagalbos statute nenumatytiems reikalams, pirmas pasišovė Vilkaviškio apskrities komiteto pirmininkas kun. Kardauskas.

Buki, reikalo nesuprantą buvo Šakiai. Vargo nematę, nenukentėję patys ir nesuprantą kitų nelaimių-sunkumų.

Uteniškiai irgi varžytis ėmė. Gal kiek panašiai kaip Alytus su Jieznu. Čia gerų norų buvo, tačiau siela šlubavo. Kažkaip darbas ten būriuodavo kaip rudens įkyrusis lietus. Neužkrėtė jų nei V. K. prašyti užvažiuoti zarasiškiai, nei garsingieji panevėžiečių darbai.

Ukmergei turėjo darbas sektis. Tik čia savotiškumas, negilus, netolimas – gal kiek poniškumo ligos atsirado. Tas suplakimas su Darbo ir socialinių reikalų skyriumi, tie gražieji to skyriaus rūmai nepritiko žiaurių okupantų nuskriaustai ir vis dar tebeskriaudžiamai tautos jautriajai sielai. Tų sielų žmonėms drovu buvo tų rūmų laiptais keltis aukštyn. Be to, čia, matyt, nebuvo dar visai išsidvelkusi dr. Paukščio dvasia – laikyti Savitarpinę pagalbą savo tarnaitė. Žmonės judrūs, paslankūs, bet tik paviršium skraidyti, neatsiremiant mintimis į ką tai pastovesnį, nepajudinamą, sustingdinantį žmogaus polėkį – savo tautos tikrąjį kelią. To čia nemokėjo įžvelgti ir dėl to buvo nedovanotinų klaidų. Tos klaidos galėjo mesti šešėlį apylinkės

žmonėms į Savitarpinės pagalbos taip visiems vienodus, taip visiems būtinus, visiems privalomus tautos naudai reikalus. Juk turi ir žmonės jausti Savitarpinės pagalbos teikiamą šilumą, ir tauta turi gėrėtis tiems žmonėms teikiama šiluma. Tad reik sugebėti, Savitarpinės pagalbos darbą dirbant, matyti ir tai, kas čia pat po kojų dedasi, ir tai apibendrinti visiems žmonėms, visai tautai.

Nudegusi Tauragė matė vargą. Savitarpinė pagalba buvo jiems kažkokia viltis, šviečianti iš šalies. Jausdami tos vilties dvelkimą, tauragiškiai plušėjo su geromis pasėkomis. Stambiais žingsniais jie laužė darbą. Visuomeninis darbas yra nuolatinis, kruopštus darbas. Lašas po lašo ir akmenį pratašo. Žinoma, ne toks jau greitas žemaičių pasitikėjimo sužadėjimas, užtatai duoda gražių vaisių, kai tas pasitikėjimas atsiektas. Pastaraisiais vokiečių okupacijos metais žemaičiai jau buvo Savitarpinę pagalbą perkandę. Jie ėmėsi darbo nesustodami ir neatsisukdami atgal.

Be jausmų, rimtai, paslankiai ėjo darbas Marijampolėj.

Vilniaus padangės komitetai su Trakais vargo. Lietuviškas darbas šaknų čia dar neturėjo. Juos reikėjo remti. Tiesa, jų kraštas vargingas. Jie niekuomet nesugebėjo akių pakelti.

Švenčionys pradžioje vargo. Paskui vienas du žmonės išvystė tikrai gražų darbą. Iš nieko ir itin sunkiose sąlygose jie plačiu keliu ėmė eiti. Jų darbas, kad ir greit išvystytas, turėjo paslaugios reikšmės ateičiai.

Biržų, Kaišiadorių, Kretingos, Mažeikių, Rokiškio komitetai neatsiliko nuo kitų sau lygių komitetų. Jie veržėsi į viešąjį gyvenimą, stiprindami tautos sielą, keldami ateities viltį, ruošdami žmonių stiprybę visokiems galimiems įvykiams.

Nedaug bereikėjo laiko, ir visi komitetai it vienas būtų vienodai galvoję, vienodai dirbę besivaržydami dėl pirmavimo, dėl naujų kelių, naujų akstinių dar giliau į tautos reikalus įžvelgti. O tų reikalų vis daugiau ir daugiau atsiradavo.

Veiklumas, ir viešasis, ir neviešasis, pagyvėjo.

Vokiečių Raudonasis kryžius

Sykį į Vyriausiąjį komitetą atėjo uniformuoti vokiečių gydytojas ir gailėstingoji seselė. Pasisako esą iš Rygos vokiečių Raudonojo kryžiaus siųsti į Kauną, kad čia gyvendami palengvintų Savitarpinei pagalbai darbą sveikatos srityje ir pagreintintų susisiekimą.

Geras pagreitinimas. Pirma reikėjo tiesiog į Rygą rašyti, o dabar per tą įsikuriantį vokiečių Raudonojo kryžiaus skyrių. Darbas palėtės aštuoniomis dienomis. Tai jau buvo aiškinta kodėl.

Nieko nepadarysi. Duok patalpas. Jie norėtų gauti patalpas tame name, kur yra įsikūrusi visa Savitarpinės pagalbos įstaiga su Sveikatos pagalbos skyriumi, su paieškojimų skyriumi, su kraujo transfuzijos skyriumi. Įsileisk tokius į bažnyčią – lips ir ant altoriaus. Ims plėstis sąskaiton mūsų darbo patalpų.

Suradome patalpas prie Savitarpinės pagalbos ligoninės Traumatologijos skyriaus Vytauto prospekte (kampas Kęstučio gt.). Jiems pavestieji kambariai – gale namo. Plėstis tegalėtų viena linkme – traumatologijos ligoninės patalpų sąskaiton. Namas vieno aukšto – ir į aukštį nėra kur plėstis. Apačioj, pusrūsyj, ortopedinė dirbtuvė. Per vokiečius buvo gaunama ir reikalinga medžiaga tai dirbtuvei. Atseit lokalizavome duotuose rėmuose.

Malonus pats tas gydytojas ir ta jo padėjėja. Pradžioj buvo šiek tiek reikalų, kolei įsikūrė, kolei patalpos buvo atremontuotos. Paskui net nežinojome, kad čia, mūsų pačių patalpose, yra tarsi kažkokia mūsų Sveikatos pagalbos skyriaus darbo sekimo bei tikrinimo įstaiga.

Patys pamatė, kad mes, kiek suspaudę traumatologijos skyrių, pavedėme jiems patalpas, kad tos patalpos tinka jų reikalams. Ir pati vieta rami, Savitarpinės pagalbos įstaigų rajone – čia Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto būstinė, čia sveikatos pagalbos skyrius, čia kraujo transfuzija ir konservavimas, čia ortopedinės dirbtuvės, čia greitoji pagalba, čia medicinos seserų mokykla su bendrabučiu, čia Savitarpinės pagalbos ligoninė su gimdymo, chirurgijos skyriais.

Savitarpinė pagalba šnairavo visą tą kvartalą – Laisvės alėja, Įgulos bažnyčios aikštė, Gedimino gatvė, Vytauto prospektas, Kęstučio gatvė – įgauti į savo rankas, gal tik be Ateitininkų namo.

Išvežtųjų vaikų ieškojimas

Atsitraukdami rusai vežė su savim vaikus iš įvairių vasaros poilsio vietų.

Vaikai buvo paimti nuo tėvų, manau, tėvams sutinkant, ir vasarai išvežti į kurtortines vietas. Čia juos gerai maitino, mokė prityrę prižiūrėtojai ir iš tų vaikų rusai norėjo sau reikalingų žmonių jau nuo mažens imti ruošti. Vaikų buvo Druskininkuose, Kulautuvoje, Palangoje...

Taigi karo išvakarėse rusai tuos vaikus gabenosi į savo kraštą. Didesnieji bevežami čia pat Lietuvoje išbėgiojo, bet vis tiktai keleto šimtų vaikų trūko.

Tėvai ėmė reikalauti, kad Savitarpinė pagalba imtų tų vaikų ieškoti. Buvo nugarsta, kad kažkokie vaikai yra priklydę Latvijoje ar Gudijoje.

Patikrinti gandus apie priklydusius – iš kažkur atsiradusius vaikus pačioje Lietuvoje nebuvo sunku.

Tad kad nebūtų nereikalingų įtarinėjimų, būk Savitarpinės pagalbos žmonės nepakankamai stropūs, buvo prašyta pačius dingusių vaikų tėvus važiuoti patikrinti, ar nėra garsinamos vietose jų vaikų.

Tuo tikslu buvo sudarytos iš pasišovusių, ypač piktai puolančių Savitarpinės pagalbos pareigūnus tėvų-motinų būreliai, aprūpini dokumentais, lėšomis ir paleisti aplankyti įvairias vietas ir vežti namo visus lietuvius vaikus.

Taip darbą pavarius, tėvų-motinų pyktis buvo nukeltas į juos pačius. Žinoma, susirūpinę tėvai savais vaikais, ieškodami savųjų, galėjo daug daugiau padaryti už pašalinius žmones.

Nedaug pasisėkė surinkti vaikų. Pasimetė jų nemažai. Galėjo būti ir subombarduoti, ir sykiu su frontu į Rusijos gilumą nublokštų.

Kad tai galėjo įvykti, rodo šitoks atsitikimas. Nakties metu tiesiog iš geležinkelio stoties ateina karo valdininkas iš Daugpilio vokietis, vaiku vedinas. Jis važiuojąs atostogų į Vokietiją ir pakeliui paėmęs vaiką atvežti. 9–10 metų vaikas pasakęs esąs lietuvis. Jis pakliuvęs su rusais į belaisvę prie Staraja Rusa. Su rusų kareiviais gyvenęs apkasuose, kareiviškai aprengtas, nešiojęs karo reikmenis į pačias pavojingiausias vietas, girdėjęs tik rusų kalbą, kelis kartus buvęs pritrenktas, vos atsipeikėjęs po sąmonės netekimo. Kalbą gimtąją pamiršęs. Jam tik kariškiai galvoje, ir nuo to vokiečio nė žingsnio neatsitraukia, kaip šunelis prisiglaudęs. Aleksote jo tėvai. Tik Vytauto tiltu per Nemuną vedamas atpažino gyventąją aplinką ir parodė tėvų namus, ne visų brolių seserų vardus beatsiminė (jų ar ne 8). Po savaitės jau visai gerai lietuviškai kalbėjo ir prisipažino prie visų kaimynų ir t. t. Tai Vaitekūnas.

Pinigai Lietuvių sąjungai Berlyne

Lietuvių sąjunga Berlyne spietė aplink save jau ir anksčiau Vokietijoje apsigyvenusius lietuvius.

Vokiečių okupacijos metu daug buvo išvežta darbininkų, daug ištremta, gana daug nubausti buvo. Buvo reikalinga vienus pašelpti maistu, kitiems padėti savo teises atgauti bei paminamas teises atstatyti ar teisingus atlyginimus gauti iš darboviečių. Nemoką kalbos, nežiną savo teisių nei darbo bei atlyginimų taisyklių, daugelis atvežtųjų darbininkų skurdo be apdaro, be valgio, be buto. Buvo bėgančių namo.

Lietuvių sąjunga Berlyne buvo visiems tarsi koks švyturys, nelyginant švieselė mašalams naktį.

Ne tai kad trūko, bet Sąjunga neturėjo lėšų. Siųsti per sieną lėšas reikėjo leidimų. Tų leidimų niekas nedavė. Juk čia reikėjo ne vienas kitas šimtas, bet tūkstančiai markių turėti.

Atsirado vienas pilietis Ancevičius. Tegu apie jį ir visaip kalbėjo, bet lietuvių reikalams Vokietijoje jis itin pasitarnavo. Jis išgavo Savitarpinei pagalbai leidimą persiųsti Lietuvių sąjungai Berlyne daug dešimčių tūkstančių markių.

Atsipeikėjo Sąjunga. Lengviau ant širdies pasidarė ir Savitarpinės pagalbos Vyriausiajam komitetui. Kažin kaip būtų buvę, jei ne Ancevičius. Jo pragaištingi darbai, rodos, neiškilo. Tad gal ir gandai apie jį buvo niekuo nepagrįsti. Šiaip jis gana savotiškas. Ir tas jo pasinaudojimas geru a. a. Tumo-Vaižganto vardu pabėgti iš Lietuvos. Ir darbai besimokinant Lenkijoje. Ir jo laikysena Vilniuje. Sako, bet vis sako, sakė. Taip niekas tiksliai nepasakė, niekas neparodė jo negerų darbų.

Savitarpinė pagalba tik džiaugėsi. Pinigai ir kokie ženkliai per ją pasiekdavo R. Skipitį visiškoje tvarkoje. Ir pats sau jis nieko niekuomet neprašė. Ir nebuvo nieko nei duota, nei siūlyta. Darbas buvo atliekamas vien geru noru. Ir visuomet Ancevičius nuoširdžiai, jautriai kalbėdavo apie Lietuvos reikalus, lietuvių išgyvenimus okupacijoje, apie sunkią būklę išvežtųjų į Vokietiją darbininkų, jau, žinoma, nieko nebesakant apie kalinamuosius Sidzikauską, Monstavičių, Klimą, kuris ar ne per 18–20 kalėjimų turėjo pereiti, kolei pagaliau atsidūrė Lietuvoj jau kojų nebepavilkdamas. Ancevičius sugebėjo ir riebalų didokus lagaminus per sieną pergabenti, ir stipriųjų gėrimų (džino ir t. t.). Visa tai padėjo Sąjungai palaikyti glaudžius santykius su Berlyno gestapo atitinkamo skyriaus pareigūnais. Užmezgti santykiai padėjo Skipičiui ir Sidzikauskui palyginti lengvai, be kita ko, nusikratyti nuo Hilstelle's viršininko to paties dr. Paukščio įskundimų ir grasinimų (Sąjungą uždaryti, perimti patalpas ir t.t.).

Štuthofininkai

Nepripašę geruomu mūsų vyrus stoti į okupantų pagalbinių kariuomenę, išleisdamus tą garsųjį atsišaukimą į piliečius, pasirašytą „Renteln-Just“, kur buvo žadama šnapsas, rūkalai, okupantai sumanė bauginti, terorizuoti. Dar po to, kai buvo visuomenei patikimų vyrų (20) sušauktas pas pirmąjį tarėją susirinkimas (žinoma, su okupantų pasubinatais – A. Bironu, Lietuvių archyvo redaktorium Senkum ir kt.), suėmė 50 vyrų ir išsiuntė juos per Tilžę į Štuthofą.

Mažuma apie tą susirinkimą. Buvo kalbama, kad bus sušauktas nelyginant krašto seimas. Tačiau kol tas seimas susirinks, o reikalas skubus, naudinga, kad čia sukviestieji vyrai (Nagevičius, Brizgys, Gudauskis, Fledžinskas, J. Krikščiūnas, Biontas, vyr. S. P. k. pirmininkas ir kt.) pasirašytų atsišaukimą į visuomenę, paragindami vyrus stoti vokiečiams pagalbom prieš rusus. Suredagavus ar kiek ištaisius iš anksto paruoštą atsišaukimą, V. K. pirmininkas pasakė negalėsias pasirašyti, nes atsišaukimas užšoka už akių būsimam seimui. Ir prašant, ir gąsdinant (Biontas) pirmininkas pasirašyti nesutiko. Pirmininko nuomonę palaikė Fledžinskas ir irgi nepasirašė. Kiti susirinkusieji visi iš eilės ėmė rašyti.

Atėjus Gudauskio eilei pasirašyti, jis pasakė kiek palauksias. Vyskupas Brizgys ėmė trinti rankomis kelius, valandėlę susvyravo, paskui ryžtingai atsistojo ir pasirašė. Po to ir Gudauskis pasirašė.

Po poros dienų buvo pagarsintas atsišaukimas su susirinkime buvusių vyrų parašais. Dar atsirado prof. M. Biržiškos parašas. M. Biržiška susirinkime nebuvo. Ir dar su poros susirinkime nematytų vyrų parašais (ar ne 23).

Paskui M. Biržiška ir pirmininkaudavo, ir pasirašydavo tos, sakykim, savotiškos tarybos vardu.

Ta taryba vis spyrė lietuvius eiti su vokiečiais, padėti žmonėmis, nes daiktus ar maistą, ar gyvulius vokiečiai patys pasiimdavo. Kai prievarta paimsi žmogų, jis gali būti net itin pavojingas – pavojingesnis kai laisvas paliktas.

Kaip nuo akmens sienos atšoko atsišaukimo žodžiai ir šlykštūs Rentelno-Justo pažadai nuo žmonių aiškios, tvirtos nuotaikos. Žinoma, be tų pasišovėlių vadina- mos tarybos narių, tarybos, vedamos M. Biržiškos. Bet ta taryba kvietė tik kitus savo galvas į vokiečių mirties kilpas kišti. Patys nėjo ir savųjų artimųjų vokiečiams nepasiulė. Buvo jų tarpe ir jaunų ar jaunų. Neteko nugirsti, kad bent vienas būtų susižavėjęs M. Biržiškos pasirašyta provokiškąja poezija lietuvių kalba.

Vyriausiojo komiteto pirmininką ir Fledžinską daug kas kartkartėmis įspėdavo saugotis, nenakvoti namie, išvažiuoti iš Kauno ilgėlesniam laikui ir t. t.

Tiesa, atrodė, o gal tai tik supuolimas, gestapas ėmė akyliau sekti Vyriausiąjį komitetą. Prie to dar prisidėjo dėl jau sakytų priežasčių V. K. pirmininkui atsisa- kius įnešti į Taupomąją kasą Rentelno vardu 1 025 000 markių.

Tačiau išgyventa ir V. K. pirmininko, ir Fledžinsko.

Vadinas, nepadėjo ir tie atsišaukimai, laikraščių straipsniai tos tarybos vardu. Tuomet 1943.III.16 vokiečiai surinko 46 vyrus (Sruoga, Jurgutis, Kerpė, Narakas, Lipniūnas, Grigas, Stanevičius, Ptašinskas, Yla, Valiulis, Vėbra, Simonaitis, Puo- džius, Šapalas, Germantas-Meškauskas) ir išsiuntė juos į priverčiamojo darbo sto- vyklą Štuthofe.

Sunkios buvo čia jų gyvenimo sąlygos. Per trumpą laiką jų keletas mirė. Mirusiųjų tarpe buvo Savitarpinės pagalbos Vilniaus miesto komiteto pirmininkas Grigas.

Metėmės mes jiems padėti. Ypač svogūnų jie norėjo. Buvo organizuojama jiems pagalba siuntinėliais. Daugiausia čia pasidarbavo Panevėžio ir Zarasų apskri- čių komitetai. Žmonės tiesiog savo vardu siuntė riebalų ir vitaminų. Trūkumų ne- bejautė.

Po kurio laiko štuthofininkų sąlygos pagerėjo. Iš jų nė vienas nebemirė. Čia daugiausia pasidarbavo V. Sruogienė, Balio Sruogos žmona. Ji kartkartėmis lankėsi ir čia, Kaune, visokiame okupantų įstaigose, ir Berlyne. Iki nesusipratimų priėjo. Ta- čiau tos energingos, gerai vokiečius pažįstančios moters-žmonos dėl vyro rūpesčiai palengvino visų štuthofininkų likimą. Gaila, kad B. Sruoga grįžęs į Lietuvą neilgai bepagyveno. Gaila, kad ta tiek širdies turinti nenuilstama kariautoja žiauriuose oku- pantų sąlygose negavo progos su savo vyru besusitikti. O juk visi štuthofininkai, Sruogienei imantis žygių, buvo, taip sakant, gyvi palaidoti. Visi jie už gyvastį turi Sruogienei būti dėkingi.

Be pagalbos maistu patiems štuthofininkams, reikėjo ir jų šeimas šelpti. Išsiųsti, sakykim, kaip politiniai kaliniai. Žinoma, sveikai žiūrint, jie yra nuo karo aplinkybių nukentėję ir dėl to Savitarpinės pagalbos šelptini. Jų šeimos buvo vyrų išlaikomos. Jie buvo gana aukšto lygio žmonės.

V. K. pirmininkas eina pas pirmąjį generalinį tarėją gen. Kubiliūną ir prašo pa- rašyti raštą maždaug tokio turinio: kolei išvežtųjų tarnybų įstaigos išsirūpins teisę jų

šeimoms mokėti pusę algos, pavesk Savitarpinei pagalbai mokėti joms po, sakykim, 200 markių į mėnesį.

Toks raštas buvo parsineštas. Dabar Savitarpinė pagalba šelpia politinių kalinių šeimoms, bet ne savu nutarimu, o pavedant tai daryti laikinai, kolei valdinės įstaigos reikalą sutvarkys pas save. Atsakomybė krinta ant pirmojo tarėjo. Pirmasis gi tarėjas lai galvoja, kaip, reikalui esant, aiškintis.

Savitarpinė pagalba nebijojo priklausomybės nuo sutartų įsakymų, kai jie ėjo S. P. tikslų-siekimų naudai. Šiuo atveju pirmas generalinis tarėjas gen. Kubiliūnas buvo itin sutiriamas žmogus. Nė sykiu neteko susilaukti kokių spaudimų, reikalavimų. Visuomet nuėjęs su koku reikalu greit gaudavai visišką pritarimą, ir dėl pačios formos galvodavai, kaip padaryti, kad ir jam kartais neprisieitų jei jau ne rausti, tai bent aiškintis.

Visuomet viskas praeidavo sklandžiai šalia vokiečių įstaigų. Iš vokiečių įstaigų ką išgauti per jį nesisekdavo, – gal maža aktingumo terodė arba vokiečiai pažadais praleisdavo. Bet nusineštą bet kuriuo klausimu paruoštą išeitį apeiti okupantų potvarkius visuomet pritardavo. Ir įspėtas, kad jam dėl to nebūtų nemalonumų, jis visuomet atsakydavo: aš ten kaip nors sugebėsiu išsiaiškinti. Atvirai sakant, su gen. Kubiliūnu buvo malonu dirbti. Žinant jo nusistatymą, su smulkmenomis jo durys nebuvo varstomos.

Vilkaviškio benkartai. Ukmergės bolševikai

Pasklido gandų ir skundų atsirado, būk Savitarpinė pagalba šelpianti benkartus, palaikanti bei remianti paleistuvybę.

Tai ypatingai skaudu buvo girdėti, nes Savitarpinė pagalba vos buvo pradėjusi savo darbą. Juk tai itin apsimokanti priemonė palaužti lietuviškosios visuomenės gerą akį į Savitarpinės pagalbos darbą. Pat pradžioje ir jau tokių darbų atsirado. Suprask, kokiose rankose randasi pati Savitarpinė pagalba, kaip jai pasišovę žmonės elgiasi, kur eina visuomenės aukos, kam tokia organizacija surkurta ir t. t.

Be ilgo tyrinėjimo greit paaiškėjo tas „nedoras“ Savitarpinės pagalbos Vilkaviškio apskrities komiteto elgesys.

Netekėjusi mergaitė turinti trejetą mažučiu vaikų. Savu darbu pati juos išlaikanti, pati švariai aprėdanti, sočiai maitinanti savo tris pavainikius vaikus.

Apsirgo. Tą „neteisėtai“ turinčią vaikus moterį nuvežė į ligoninę. Vaikai liko vieni, – tik keletas metų vyriausiam vaikui. Apskrities komitetas paėmė savo globon tuos niekuo nekaltus vaikučius, kolei pasveiko jų motina.

Tų šališkų gandų vėliau ir pats šaltinis buvo surastas.

Klausimas buvo paaiškintas ir per Savitarpinės pagalbos spaudą. Aprimo siaurapročiai gandininkai. Reik manyti, suprato savo norą niekais nuėjusį. O noras buvo pasiknisti-pasirausti po plačia prasme garbingo Savitarpinės pagalbos darbo pačiais pagrindais.

Ne kitaip reik suprasti ir iš Ukmergės Vyriausiąjį komitetą pasiekusius gandus apie tai, kad Savitarpinės pagalbos Ukmergės apskrities komitetas šelpias bolševikus. Savitarpinė pagalba rūpinosi visais dėl karo suvargusiais Lietuvos piliečiais.

Kas tas šiuo atveju bolševikas ir kodėl jis nešelptinas?

Tėvas vokiečių sušaudytas. Liko našlė su dvejų metų sūnum. Susirgo motina. Pakliuvo ji į ligoninę. Vaikas liko vienas. Gandininkai pamanė, kad tas dvejų metų vaikas yra aršus lietuvių tautos priešas, labai pavojingas tautos laisvei, krašto nepriklausomybei. Atseit tokio dvejų metų pavojingo asmens šelpimas meta nenuplaunamą, jokiais kitais darbais neišperkama dėmę ant visos Savitarpinės pagalbos plačiuose, jau ir tuomet gražiai besišakojančios veiklos darbuose.

Ir čia viešai paaiškinus savo spaudoje, nebedrįso tamsių tikslų turį asmens bešmeižti Savitarpinės pagalbos.

Rusai ir Savitarpinė pagalba

Kurį laiką prieš karą atsirado Kaune nedidelio ūgio, geltonplaukis su gerais kailiniais jaunovas vyras – von Staurovskis (Aleksander). Jį dažnai matydavai su popais einantį Vytauto prospekte netoli rusų gimnazijos, pravoslavų cerkvės. Visuomet su bendrakeleiviais gyvai kalbasi, į kiekvieną praeivį pakelia savo akis.

Staiga jis ateina į S. P. Vyriausiąjį komitetą, kalbasi rusų šelpimo reikalu. Jis veržiasi įeiti nuo rusų kolonijos į Vyriausiąjį komitetą, leisti rusams padaryti gatvėse rinkliavas Kaune ir kitur.

Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto būstinės gestapo rajono žmogus – Milovidovas, rusas, mus įspėjo apie jį. Esą jis esąs gestapininkas ir didelis niekšas, galįs visokių provokacijų padaryti, kaip jau esąs pridaręs ir net ne savo naudai (sako – „neprolaznaja svoloč“).

Milovidovo žodžiais, jis ėmėsi įtikinėti gestapininkus paspausti lietuvius, kad jie eitų į vokiečių eiles, kad įstaigos duotų lietuvių vyrų ir darbams Vokietijoje, ir frontui. Esą rusų nedaug Lietuvoj, ir jis jau vien iš Zarasų galįs pasiūlyti vokiečiams 1000 jaunų vyrų rusų.

Važiuoja gestapininkai su tuo von Staurovskiu iškilmingai ir su didele pompa. Ir tegavę vos trejetą niekam netinkamų paliegėlių.

Kitą kartą gestapininkai panorėję gauti agentų savo reikalams iš Jonavos pampangės. Pasisakęs tuoj galįs duoti. Sakyk siūlomų pavardes. Sakąs. Gestapininkas žiūri į kartoteką ir randa siūlomojo kandidato ranka rašytą prašymą priimti į komunistų partiją (rusų laikais), kaip seną veiklų komunistą. Aišku, netinka. Kitą siūlęs – tas pat, toks pat buvęs, kaip ir pirmas.

Į komitetą nuolat ateina, įkyriai reikalauja. Aišku, kad jis nebūtų toks drąsus, jei tik rusų šalpos reikalais tebūtų susirūpinęs. Jam nurodoma, kad Savitarpinė

pagalba nedaro skirtumo Lietuvos piliečių tarpe ir tik pašalpa išduodant tepaklausia dėl statistikos apie tautybę.

Jis būsiąs Vyriausiajame komitete. Kiti turėsią įeiti į miesto komitetą ir į kitus komitetus provincijoje. Rusų esą daug; jų skirtingos gyvenimo aplinkybės. Juos turi aprūpinti patys rusai, geriau pažįstą savus, lengviau suprasią savus ir t. t.

Kartkartėmis ilgomis valandomis besikalbant vis tiktai paaiškėjo, kad jam ypač reikalingi pinigai. Jis vis juos mini. Jis vis kalboje mėgina skaičiuoti pinigus. Jo visokie įrodinėjimai remiasi pinigų skaičiais, o ne šelpiamųjų vargais bei jų skaičiais.

Po to gana greit pasisėkė susitarti geruoju. Ir jis nebesiveržė nei pats į Vyriausiąjį komitetą, nei į kitus komitetus besiūlė savo rusų. Buvo imta rusų gyventojų procentas Lietuvoje ir pasiūlyta atitinkamas procentas Savitarpinės pagalbos įplaukų rusų šalpos organizacijai perleisti. Remiantis pernykščių metų duomenimis, rusams reikėjo duoti kažkas 50 000 markių. Įmokėti buvo susitarta ratomis. Tebuvo jam įteikta tik keliolika tūkstančių.

Ėmė steigti rusų šalpos įstaigas. Į apskritis skyrė savo įgaliotinius. Greit paaiškėjo Tauragės, Kretingos, Mažeikių įgaliotinių veidai.

Reik pasakyti, jog, pagal statistikos duomenis, Kretingos apskrityj tebuvo trys rusai – viena dvarininkė su savo dviem vaikais. Bet įgaliotinis vis vien buvo reikalingas. Kretingos įgaliotinis buvo „grįžęs“ iš Rusijos, visai lietuviškai nemokąs ir, matyt, pirma Lietuvoj net nebuvęs. Tik ką iš Rusijos atvykęs į Kauną, užėjo į Vyriausiąjį komitetą pašalpos prašyti. Labai didelius išgyventus vargus nupasakojo. Ir savo, ir savo šeimos. Nei giminių, nei pažįstamų neturįs. Rusai jam neduodą pašalpos, laikydami jį gudu. Jam su šeima ar ne 200 markių buvo duota. Paskui pasirodė, kad vis tiktai jis ir iš rusų gavęs. Ir melavo sakydamas, kad gudų rusai nešelpią. O rusai vis tik gudą skiria savo įgaliotiniu. Panašios žinios buvo ir apie kitų apskričių rusus. Neteko vieno nugirsti, kad įgaliotiniai būtų buvę vietiniai žmonės, kurie, anot Staurovskio žodžių, gerai pažįstą savuosius, teisingai vykdysią šalpos darbą.

Tikslas to vyro – Staurovskio – skverbimosi į Vyriausiąjį komitetą ir noras kone kiekvienam komitete turėti savus žmones ne tai, kad rusai būtų „teisingiau“ aprūpinami, kad nebūtų bereikalingų įtarinėjimų dėl nevienodos pažiūros Savitarpinės pagalbos darbuotojų į Lietuvos mažumas.

Vyriausiajam komitetui lengviau pasidarė nusikračius nuo įkyraus piliečio su savo karštu noru būti jo nariu, atstovauti rusų mažumai.

Nesugebėjo jis nurodyti nė vieno atsitikimo, kad koks rusas, tikrai turįs teisę į Savitarpinės pagalbos paramą, būtų atstumtas bei būtų gavęs ar mažiau ar kaip kitaip turėjęs progos suprasti, kad jis esąs rusas. S. P. komitetų darbuotojai ir be įspėjimo buvo itin jautrūs tautinių požiūriui ir ne lietuviui greičiau suteikdavo didesnę paramą, kad tik paskui nebūtų bereikalingų kalbų. Antraip ateidavo rusų ir skųsdavosi, kam mes sutikę tam Staurovskiui perleisti rusų šalpos darbą organizuoti skyrium. Esą jis savanaudis, gražiai kalbąs, į tikrąjį savųjų vargą visai nesigilinąs. Negalįs net suprasti Lietuvos rusų, pats esąs svieto perėjūnas, anksčiau su Lietuvos rusais nieko bendra neturėjęs.

Gudai ir Savitarpinė pagalba

Savitarpinės pagalbos komitetai buvo grynai lietuviški. Bet jie ne iš viršaus sudaromi, o vietose. Turį apskrities ar valsčių vyrų pasitikėjimą įeidavo į tuos komitetus. Vyriausiajam komitetui neteko nugirsti nusiskundimų nei apie komitetų sudarymo netikslumus, nei apie sudarytų komitetų šališką darbą ar tai tautiniu, ar kokiu kitu požiūriu.

Okupacijos replės visus spaudė. Vieni okupantai, paskui kiti. Tolerantingas, gal kartais ir per daug tolerantingas lietuvis neretai ir savus paskriausdavo, kad kita-čiau paskui gaudų nekeltų, kad nereiktų rausti, aiškintis. Vyriausiojo komiteto durys visuomet buvo atdaros šalpos reikalingiems. Savitarpinė pagalba nuskriaustais, skriaudžiamais rūpinosi. Bi kieno, bi kaip apsinkintas visuomet galėjo ateiti, o atvažiavęs iš toliau bei neturįs laiko buvo be eilės priimamas ne tik Vyriausiojo komiteto tarnautojų, bet ir paties pirmininko. Prie pirmininko durų niekas nestovėjo, nesaugojo. Ir nepaklabinęs durų galėjai įeiti.

Vieną dieną ateina advokatas Bojevas. Sakosi esąs gudas ir norįs gudų reikalais pasikalbėti. Jam buvo tuoj pasakyta, jog jokio skirtumo Savitarpinė pagalba tautybėms nedaro.

Vis tik advokatiškai iš įvairių pusių prie klausimo einant, kai jau „aiškinamoji pusė“ atkrinta, buvo pasakyta. Gerai, sakykim, šiandien tuoj kviesiu vyresnįjį buhalterį ir paklausiu, lai jis pasako, kas šiandien sušelptas ir kokia jų tautybė. Įeina su knyga. Iš keleto sušelptųjų du gudai. Tik atskirais atsitikimais šelpdavo Vyriausiasis komitetas. Paprastai Kauno miesto gyventojus aprūpindavo Kauno miesto komitetas. Dėl to Vyriausiajame komitete nedaug, bet didelės sumos. Pulkininkas Laurentjevas gavęs du šimtus markių. Kažkokie to seno paliegusio caro laikų pulkininko šeimyniniai reikalai pasunkėję ir dėl to jam tokia kiek didesnė suma išduota. Antra moteris gudė, gavusi 50 markių.

Aptilo advokatas Bojevas. Nebekėlė klausimo gudus atskirai šelpti. Buvo vietoj jau bepykstančio visai malonus pasidaręs ir ėmė laisviau tais pačiais ir kitais klausimais kalbėtis.

Kartais gerai yra žinoti, kas raštinėj kalbamą dieną darosi ar kas iki bi kurio akies mirksnio padaryta.

Savo darbo esmėje Savitarpinė pagalba tautinio skirtumo nedarė. Buvo čia labai atsargi. Apklausimo lape prašančio pašalpos buvo skiltis „tautybė“.

Nesusipratimams išvengti buvo patarta, prašyta (savanoriai, nemokamai dirbantiems komitetų žmonėms įsakinėti buvo nepatogu; tačiau jau prašymo pakako) prašančio anketą užpildyti išduodant pašalpa. Grynai statistikos reikalams. Vargo laipsnis ar gyvenimo sunkumų našta neturi būti rišama su tautiškumu.

Išvažiavimas

Nesuprantama, kodėl ta Savitarpinė pagalba taip nepatiko Maskvos rusams. Dažnai iš Maskvos radijo galėjo girdėti kimbant prie pačios Savitarpinės pagalbos. Ką ką, bet jau Vyriausiojo komiteto pirmininką iškoneveikdavo paskutiniaisiais žodžiais.

Savitarpinė pagalba į politiką nesikišo. Jos akyse, prote, širdyje buvo vien nuo karo nukentėjusieji, jų likimas. Rūpėjo kelias krašte vargui sumažinti. Sekti, kad krašte užkrečiamos ligos neimtų platintis. Kad seneliai nepalikėtų be priežiūros ir t. t.

Žinoma, norėdamas mušti, lazda visuomet rasi. Ir švaistėsi žodžiais kiek įmanydami.

Vokiečių reikalams pablogėjus, daug kas ėmė patarinėti nepasilikti krašte. Be abejo, ir ankstesnis pirmininko kalinimas ir pro išlaužtas kalėjimo numeris pirmas ketvirtojo skyriaus 97 kameros duris išvežimas – varymas į Červenę šiek tiek turėjo reikšmės.

Vyriausiasis komitetas buvo apsisprendęs kraustyti arčiau Virbalio-Kybartų, kur buvo daug žmonių suplūde. Prasidėjo čia suvažiavusiųjų vargas. Reikėjo mestis ten, kur didesnis reikalas su pagalba atsiranda. Vietiniai komitetai vieni patys darbo aprėpti nebeįstengė.

Nuo 1944 m. liepos pradžios Vyriausiasis komitetas posėdžiavo kasdien. Tokios žinios ir tokie reikalai spietėsi aplink Vyriausiąjį komitetą, kad jis nutarė visas persikelti į pasienį ir čia vietoje rūpintis savo gūžtas apleidusiais ir palaikyti ryšius po senovei su kitais komitetais. Penktadienį, liepos 7 d., galutinai nusistatyta ryt, šeštadienį, liepos 8 d. išvykti Kybartų link. Sveikatos skyriaus valdytojui dr. V. Ingelevičiui buvo įsakyta paruošti reikiamus riedmenis visam Vyriausiajam komitetui su raštine, su turtu pervežti prie pasienio. Ingelevičius sutiko. Mat jo žinioje buvo likę visi buvusieji Raudonojo kryžiaus riedmenys sykiu su greitosios pagalbos mašinomis.

Liepos 8 d. susirinkus Vyriausiajam komitetui savo būstinėj, paaiškėjo, kad mašinų nėra. Visos mašinos kažkur pačių šoferių ar tarnautojų išvežiotos. (Čia dr. Slyžį reik prisiminti.)

Tuomet buvo nutarta Vyriausiojo komiteto nariams individualiai kraustyti į pasienį Virbalio link, ten susieisime ir varysime darbą toliau. Kraustyti tenka kiekvienam kaip kuris išmano. Bendra kelionė nebesusidarys.

Šeštadienį apleidau namus. Nakvojau pas žmonos gimines. Sekmadienį nuo pat ryto su vyriausiuoju S. P. buhalteriu V. Sadausku su jo vienu arkliuku krovėme ir savo daiktus, ir Savitarpinės pagalbos likučius. Mes trys sykiu važiuosime. Kur tau, dar atsirado kaimynių našlių. V. Sadauskas nemoka atsakyti. Priėmė.

Jau nebevažiuoti, bet pėsti. Daiktų vežimukas su kaupu. Geras puslaukinis rusiškas kiek šlubas arkliukas labai sąžiningai traukia girgždančių gardelių senyvus ratukus.

Daug važiuojančių. Išplaktas sausas smėlis. Didelė kaitra. Iš A. Panemunės pro Napoleono kalną privažiavome plentą Kaunas–Garliava. Reikėjo ilgai stovėti, kolei sustabdė iš Rusijos gilumos važiuojančius vienarkliuose vežimėliuose (tačanki) po vieną, retai po du žmones. Begalinė virtinė tų tuščių, iš lentų sukaltų vienos lentos

aukščio lovelių virš keturių ratų. Jokių sėdynių. Važiuoja kojas nuleidę. Jie važiuoja pačiu kelio pakraščiu, o antruoju pakraščiu ir viduriu važiuoja visokios mašinos.

Perkirtome kelią ir netoliese pas vieną ūkininką nakvojome ant savo vežimėlio.

Paskui prisikrapštėme iki klojimo tarp Antanavo ir Pilviškių. Porą naktų pabu-
vę, nuvykome į Žilinskų klojimą jau už Pilviškių.

Čia mūsų buvo nedidelė gurguolė. Čia gaudavome žinių nuo Gižų. Čia pat Kasakaičio, Dubinsko ūkis, čia ir Dovydėnas ateidavo.

Atrado mus čia Ingelevičius, Ritėnas, važiuodami su „Danijos dovana Lietuvai“. Čia jiedu gavo pinigų išlaidoms, leidimams per sieną išvykti. Paskui paaiškėjo, kad Ingelevičius dar ir iš Vilkaviškio apskrities komiteto paėmęs, sakė, 5600 markių.

Turėjome savo maisto. Virėme, apsiskalbėme. Pernykščiuose šiauduose gerai išilsėjome.

Vyriausiojo komiteto Finansų skyriaus viršininkas V. Sadauskas turėjo Vyriausiojo komiteto kasą – 371 860 markių. Tai buvo sunkus rūpesnis. Vis tiktai krūva ir dar ne savų pinigų. Niekas to nežinojo. Pinigai buvo V. Sadausko žinioje.

Nudžiugova su Sadausku, kai pasirodė prie Žilinskų sodybos vartų dr. kun. Puišys iš Vokietijos. Jam V. Sadauskas atskaitė 200 000 markių, kad nuvežtų Lietuvį Sąjungos Berlyne pirmininkui R. Skipičiui.

Palengvėjo svetima atsakinga našta. Nuslūgo kiek rūpesnis.

Atsirado visokių reikalų važiuojantiems. Kitam vežimėlis susmuko, kitam arklio prireikė. Pav., dr. Matuko ar ne 6 žmonių ir dar sergančių šeima be skatiko. Pats Matukas su daliniais neatsilikdamas plušėjo. Buvo našlių, kurių vyrai buvo išvežti į Rusiją. Buvo visokių reikalų. Kasa kiek mažėjo.

Prabuvome mes Žilinskų klojime iki liepos 31. Apie 15 valandą atvyksta dr. Matukas ir pasako, kad bolševikų tankai jau nebetoli Antanavo. Važiuokite greičiau tolyn. Pasikinkėme, išvažiavome. Šoviniai lėkė per mūsų galvas. Artimo fronto visokios ugnies čia buvo kiek tik norint.

Nesinorėjo per sieną važiuoti. Sargybų nebuvo. Niekas nekludė. Slankiojome pasieniu manydami, kad vokiečiai į savo žemes per savo sienas ruso nepraleis arba bent parodys stiprų pasipriešinimą. Vis dar norėjome manyti, kad vokiečiai dar nėra visiškai susmukę. Nakvojome Lauckaimyj. Iš čia būtume per sieną važiavę, – nebuvo tilto per upelį. Nakvojome Sakalupyj. Paskutinę dieną važinėjome į Kybartus–Virbalį–Eitkūnus leidimų gauti sienai pereiti. Grįžtančius apšaudė rusai iš orlaivių.

Rugpjūčio 3 pervažiavome sieną.

Metininkuose atėmė arklius, vežimus, pakratė lauke ir paliko. Vežimus, arklius iš varžytynių paleido. Reik manyti, tai buvo darbas vietinio Bindziaus, sakėsi lietuviškos kilmės.

Pačius išvarė žandaras į Insterburgo Arbeitsamtą.

Negražiai nuo mūs pabėgo Ingelevičius su šeima ir Ritėnu, palikdami net savo draugo – bendradarbio dr. Matuko žmoną be jokio pinigėlio kišenėj. Ir dar keistoką savo žmonos brolių irgi be pinigų, o pats buvo pasipinigavęs.

Iš Insterburgo Arbeitsamto pasisekė spiritu, lašiniais, pinigais išpirkti 33 žmones. Arbeitsamtas išdavė raštą, kad mus siunčia Vienos Arbeitsamto žinion. Nuvažiuoju į Vieną. Nėra butų. Paskui atsidūrėme Berlyne.

Pinigai

Štai V. Sadausko 1946.X.15 prisiūsto man raštelio nuorašas:

„Savit. Pagalba Vyr. Komit.

1944.VIII.8 iš kasos gauta RM. 371 860.

Išlaidos

VII.8	Salikienei Onai	pašalpa	RM.	400
"	Mankonienei Petrei	"	"	400
"	Gertienei Rožei	"	"	500
"	Dabkienei Reginai	"	"	500
"	Gerulaitienei Elenai	"	"	1000
"	Makauskienei Onai	"	"	500
"	Reklaitytei Vladislavai	"	"	200
"	Maculevičiui Jonui	"	"	3000
VII.23	Sveikatos globos skyriui	"	"	26000
"	Lietuvių sąjungai Berlyne	"	"	200000
"	Ritėnui Viliui [pašalpa]	"	"	4000
"	Ingelevičiui Vladui [pašalpa]	"	"	5000
VII.30	Ritėnui Viliui avans. evak. reikal.	"	"	4000
"	Matukienei Liudai paš[alpa]	"	"	4860
"	Gyd. Tupčiauskui V.	"	"	4000
"	Kodatienei Kunigundai	"	"	2000
"	Bulotai Vytautui	"	"	1000
"	Kodačiui Bernardui	"	"	2000
"	Pamok[ėta] Vyr. Kom. evak. išlaid.	"	"	1500
"	Perduota prof. K. Šauliui (Vienoje)	"	"	100000
"	Tarn[ybos] avansas V. Sadauskui	"	"	3500
"	Ig. Končiui	"	"	7500

---

371 860

Taip atrodo pajamos ir išlaidos pagal mano užrašų knygutės įrašus. Kasos knygoj viskas tiksliai įrašyta. Su kasos knyga gali būti skirtumas, bet nelabai žymus. Išvykstant iš Kauno, Sveik. globos skyriui buvo duota pašalpos iš kasos RM. 80 000, bet čia nenurodoma. Iš Berlyno Jūsų buvo pasiūsta I. Cinkai RM. 750 ar 730, kurios irgi į balansą neįtrauktos.

V. Sadauskas. 1946.X.15“.

Pirmininkas atidavė pas jį padėtus pinigus Lietuvių sąjungai Berlyne. Sąjunga turėjo daug išlaidų. Daug suvargusių tremtinių iš Lietuvos užeidavo į Sąjungos būstinę Kanto gatvėj. Pabėgėlių skaičius vis augo. Pavojus artėjančių rusų prie Berlyno didėjo. Prie bombardavimų iš oro jau buvo priprasta.

1945.II.2 V. K. pirmininkas išvyko iš Berlyno. Sąjungos vadovybė suskirstė kasą. V. K. pirmininkui noromis nenoromis teko pasiimti 25 000 markių apsaugai. Vėl svetimi pinigai su manim. Dar blogiau kaip pirma. Pirma pinigai priklausė V. Sadauskui – jis juos valdė, saugojo, ataskaitą vedė. Pasisekė jam laimingai jo nedėkingas vargas iki galo išvargti.

Susikūrus VLIK'ui, iš V. K. pirmininko buvo pareikalauta atsiskaityti iš tų 25 000 markių. Pirmininkas savų pinigų visai neturėjo. Dėl to iš tų Savitarpinės pagalbos pinigų buvo išleidęs savo reikalams. Pasiskolinęs atsiskaitė.

Po to V. K. pirmininkas gavo raštą:

„Profesoriui Ig. Končiui
Offenbache a/M.
Waldstr. 294.

Didžiai Gerbiamas Profesoriau,

Šiuomi pažymiu, kad iš visų Tamstos apsaugoje buvusių sumų esate visai atsiskaitę, tad Tautos Fondas jokių į Jus pretenzijų neturi ir nereiškia. Priešingai, šia proga pažymiu, kad Tamsta, pone Profesoriau, buvai pirmas iš apleidusių Lietuvą, tuojaus be jokio delsimo dar 1944 metais įmokėjęs labai žymią sumą į Tautos Fondą Lietuvos laisvinimo reikalams. Šis Tamstos įnašas sudarė Tautos Fondo užuomazgą. Su didžia pagarba

J. Jurgaitis, Tautos fondo valdytojas
1948.V.20“.

Šis raštas buvo gautas po to, kai sugrąžinau likusius 3000 markių, dėl kurių buvau atsiklausęs šiuo raštu:

„P. J. Jurgaičiui

Didžiai Gerbiamas,

Prieš porą metų Tamstoms buvo įteikta pas mane buvusių Savitarpinės pagalbos pinigų.

Be to, aš kalbėjau su Tamsta, prašydamas man pranešti apie Tamstų įstaigos nuomonę dėl likusių pas mane pinigų. Neteko po to man Tamstos sutikti. Tarsi reikalas būtų nutrūkęs. Ne. Jis nenutrūko.

Šiuo prašau neatsakyti pranešti man, kiek, einant Tamstų raštais, turėčiau iš viso dar įteikti.

Čia visiškai neturiu galvoj atlyginimo už tą laiką, bent kolei Vokietijoj teko rūpintis ir buvusiais tarnautojais, išgyventi ir prieš okupantų buvusius pareigūnus Berlyne apsiginti nuo keleto buv. D. ir soc. r. tarėjo įskundimų. Turėjau ir išlaidų.

Būčiau ypač dėkingas, susilaukęs greitesnio atsakymo, kad blogos valios gandų kėlėjai nebeturėtų progos savotiškų tikslų siekti.

Su tikra pagarba

Ig. Končius
48.IV.24“.

Dr. Paukštys ir kiti

Vokietijoj atsidūrė visi Vyriausiojo savitarpinės pagalbos komiteto nariai.

Buvo daroma žygių, kad Savitarpinei pagalbai būtų leista veikti tik Vokietijoje. Į Vokietiją patekusių lietuvių buvo gana daug. Jiems reikėjo ir medžiaginės, ir moralinės globos. Taip jau didelės vairsės, kad vokiečių nieko nebuvo sakoma, kad lietuviai spietėsi aplink Lietuvių sąjungą Berlyne. Bet tai nebuvo jos tikslas. Aišku, Savitarpinei pagalbai veikti Vokietijoje nebuvo leista. Nors tęstinumo teisės ji galėjo turėti.

Ir lėšų Savitarpinės pagalbos buvo Vokietijoj. Visi Sparkassės buvę skyriai Lietuvoje susiuntė į Vokietiją savo likučius. Tuose likučiuose buvo ir Savitarpinės pagalbos likučių daugiau 200 000 markių.

Be to, pabėgus paštui iš Lietuvos, visi siunčiamieji pinigai, kurie evakuacijos metu buvo paštų kasose, suplaukė irgi į vieną vietą Vokietijoje, ar ne į Landsbergą. Kiek šių pinigų buvo atsiradę Vokietijoje, tikslų žinių neteko gauti.

Tad Savitarpinė pagalba būtų galėjusi gyvuoti ir įplaukų neturėdama. Kalbant apie Savitarpinės pagalbos darbą, apie jos lėšas, teko lankyti vokiečių įstaigose, net vokiečių Raudonajame kryžiuje, kadangi Savitarpinės pagalbos žinioje buvo ir visos Lietuvos raudonojo kryžiaus funkcijos.

Kuomet ėmė buvusiems tarnautojams Lietuvoje mokėti už tam tikrą laiką algas, buvo daryta žygių, kad ir Savitarpinės pagalbos tarnautojai tokias algas gautų. Gavę atlyginimus savivaldybių socialinio skyriaus tarnautojai, visai tokį pat darbą dirbę kaip Savitarpinės pagalbos kai kurie tarnautojai.

Koją pakišo tas storulis Leonas, Finansų ministerijos buvęs tarnautojas. Buvo iš anksto įtikinami Hilfstellės atitinkami tarnautojai, kad jie Savitarpinės pagalbos tarnautojų algų reikalu klausimą statytų palankia Savitarpinei pagalbai prasme.

Greit ir visiškai suprato Savitarpinės pagalbos tarnautojų algų reikalą buvęs Finansų ministerijos patarėjas Sidzikauskas. Jis ir Hilfstellėj buvo patarėjas finansiniais klausimais.

Pasipainiojo Sąjungos būstinėj ans Leonas. Jis, rodos, teisių patarėjas buvo finansų vadyboj. Taip pat ir Hilfstellėj. V. K. pirmininkas pasikalbėjo su juo visai

atvirai. O tas, nuėjęs į Hilfstellę tuoj pas vokiečių viršininką, vos raštingą ir nemalonių, buvusį Naujos Vilnios leiterį. Ir taip jam neprašomas mūsų ir neklausiamas to leiterio viską papasakojo, kad tas mūsų prašymą tuoj pat atmetė.

Tuomet buvo prašoma padėti išgauti tų į Halle suplaukusių Savitarpinės pagalbos lėšų jos algoms apmokėti. Apie kokias 50 000 markių būtų reikėję. Neleido.

Maža to. Dr. Paukštys, tas pats Paukštys, kuris buvo Lietuvoj vokiečių okupacijos Darbo ir socialinių reikalų tarėjas, įskundė von Stadenui V. K. pirmininką, būk V. K. pirmininkas atsivežęs tris milijonus markių iš Savitarpinės pagalbos kasos. Tai Paukštys padarė po to, kai V. K. pirmininkas nedavė jam keliolikos prašomų tūkstančių. Pirmininkas pinigų visai neturėjo ir negalėjo duoti.

Rimtas žmogus von Stadenas, Estijos vokietis. Mieliau kalbėjo rusiškai kaip vokiškai. Jis buvo okupacijos metu politinio skyriaus prie generalinio komisaro Rentelno viršininkas.

Staiga jis iškvietė pirmininką ir stačiai pasakė, jog jam Paukštys pranešė, kad pirmininkas atsivežė Savitarpinės pagalbos tris milijonus markių, kur pirmininkas tuos pinigų dėjęs ir kaip ir kokiems reikalams naudojas?

Von Stadenui buvo pasakyta, jog visa sąmata visiems metams tebuvo 4 000 000 markių. Liepos mėnesio pradžioj išsikraustyta iš Kauno. Pavasarį ir vasarą mažiausia įplaukų. Ir vienodai imant, tebutų tik du milijonu įplaukų, bet ne trys. Paskui Savitarpinės pagalbos lėšos decentralizuotos.

Kas kame surinko, ten ir laiko. Be reikalo nesiuntinėjama į Vyriausiąjį komitetą. Visose kasose visų Savitarpinės pagalbos komitetų tuo metu galėjo būti, turint galvoje pereitųjų metų tą patį laiką, apie 600–700 tūkstančių. Pagaliau liepos 1 dienai Vyriausiojo komiteto buhalteris darė apyskaitą. Jis geriau atsimena.

Hilfstellėj čia pat tarnavo Sadauskas, vyriausias buhalteris, arba finansų skyriaus viršininkas. Buvo prašyta telefonu pakviesti jį į pasikalbėjimą. V. Sadauskas moka rusiškai. Papasakojo tą pat, ką ir pirmininkas. Ir visų kasų bendrą sumą iki pfenigų pasakė. Po to labai maloniai toliau kalbėjomės su von Stadenu jau kaip pažįstami, „vienodose“ sąlygose išgyvenę okupaciją ir dabar svetur atsidūrę.

Štai tau ir saviškiai...

Nieko čia nepešęs, Paukštys ėmė kabinėtis prie Sąjungos. Jis ją uždarysiąs, jis jos turtą perimsiąs. Jo įstaigai per ankšta, jis Sąjungos būstinėj įsikursiąs. Gestapo pažįstami žmonės, kurių žinioje buvo Sąjunga nuo prieškarinių laikų, nieko nesakė apie Sąjungos likvidavimą. O čia ėmė primygtinai spausti Skipitį, kad tuoj duotų vieną rašomąją mašinėlę, atsiuntė savo žmones pristesti iš akies, ar tiks Hilfstellei Sąjungos patalpos.

Buvo nutarta pakviesti Paukštį ir pavaišinti siauram ratelij.

Taip buvo padaryta. Bet vis tiktai, be vaišių, Paukštys dar 5000 markių išreikalavo.

Kėdainių apskrities viršininkas Morkus atvežė į Berlyną Kėdainių savivaldybės pinigus – daugiau šimto tūkstančių. Tuos pinigus pasiūlė V. K. pirmininkui. Pirmininkas,

padėkojęs už pasitikėjimą, atsisakė tuos pinigus paimti, patardamas juos perduoti Lietuvos sąjungos Berlyne pirmininkui.

Kažkaip nugirdo apie tuos pinigus buv. žemės ūkio tarėjas Ramanauskas. Šis prasarėš Paukščiui. Paukštys išgavo tų pinigų 70 000 markių.

Nebeilgai Paukštys besilaikė Hilfstellėj. Matyt, nebebuvo reikalo. Staiga kažkur išvyko.

Nelengvą darbą turėjo Lietuvių sąjunga Berlyne. Savitarpinės pagalbos lėšos iš vienos pusės padėjo, o iš kitos, užuodę tuos pinigus, metėsi įsiskverbti į tą pačią Sąjungą ar jos valdybą. Tokių tarpe buvo Valiukėnas, buvęs Sąjungos sekretorius, kartais labai išlaidus, turįs pinigų, prabangiškai gyvenąs, mokąs savo skolas paties paskolinusiojo pinigais apmokėti. Jis buvo sumanęs suskaldyti Sąjungą.

Kažkaip nesuprantamai elgėsi ir J. Krikščiūnas, gal už neįvertinimą, už nepakankamą pagerbimą buvo piktas ir ne visai sklandžiais argumentais besiramstydamas skverbėsi į Sąjungos valdybą. Susirinkimas jam nepritarė.

Vis tiktai Rapolas Skipitis, pats Sąjungą sukūręs, tinkamai jos reikalus vedė Berlyne, kolei visi iš Berlyno išbėgiojo. Savitarpinės pagalbos pinigai jo iš senosios vagos neišvarė. Naujose sąlygose, kai tremtiniai dideliais šimtais per dieną pereinavo Sąjungos būstinę, Skipitis savo vardo nepagadino.

Volkswohlfarto skyriaus viršininkas pradžioje buvo Krūgeris – jaunas, sakyčiau, baiktus vyrukas. Ypač jo nebejautė Savitarpinė pagalba, kai jam buvo duotas gimisiam jo vaikui kraitelis, – išsivežė ir loveleį ir kt.

Po jo buvo su vienos kojos protezu Būschoffas – didelis girtuoklis, nekultūringas. Paskui prie jo pritilpome (buvo anksčiau sakyta).

Tumo Vaižganto sesuo

Sykį į Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto būstinę ateina Tumo Vaižganto sesuo su viršum devynių dešimtų metų.

Judri, greit kalbanti, be akinių išskaito raštus. Gerai girdi, gerai protauja, skundžiasi tik kojomis – sutinusios, nebegalinti daug vaikščioti. Dabar esanti į vargą įkliuvusi. Ne taip seniai jos „berniokas“ grįžęs iš Svėdasų. Bet dabar nebeturinti kuo maitintis.

Klausiu, kokio amžiaus tas jos „berniokas“. Pasirodo, 65 metų. Nesveikas, sako, jau nuo seniai. Jos tas berniokas alkoholicas, viską pragerięs, kad tik pritelpa prie ko. Ji turinti vargo su tuo savo bernioku. Nebesuvaldanti ir apsiginti nebeįgalinti. Seniau, sako, stipresnė buvau, aš jį patvarkydavau, jis man klusnus buvo, iš namų nieko neišnešdavo. Dabar nebegaliu, kad jau jis ateina iš Svėdasų į Kauną, nebenu-sikratau, kolei vėl pasiseka išsiųsti. Pareinąs pėsčias į Kauną.

Ji gaudavo ir nuolatinę mėnesinę paramą. Čia tai papildomai prašoma buvo. Matyt, ją tas berniokas apkraustė.

Vertėja

Man perėmus Savitarpinės pagalbos Vyriausiąjį komitetą, vertėja buvo Stankevičiūtė, baltaplaukė, gražiai lietuviškai kalbėjo, buvo baigusi „Aušros“ mergaičių gimnaziją. Kalbėjo vokiškai, rusiškai.

Labai gražiai išversdavo susirašinėjimą. Visuomet savo vietoje. Draugavo su kita mergaite, gana žydiškai atrodančia.

Sykį nebeateina į darbą. Pasirodo, pakliuvo į gestapo. Sako, žydelkaitė, advokato Gonionskio duktė. O čia iš Šakių Stankevičiūtė.

Po trejeto dienų grįžo. Prašėsi komandiruojama į Vilnių. Prašymas nebuvo patenkintas. Buvo išduota pašalpa kelionei. Važiuojanti prie motinos į getą. Pasiilgusi motinos, negalinti čia viena gyventi.

Jai išvažiavus, ateina gestapininkai ir klausia manęs, ar man neatrodė Stankevičiūtė žydė.

Greit susimečiau. „Atėjęs čia tarnauti, radau ją. Gera darbininkė. Trumpam ateidavo pas mane, jei kas raštuose buvo neaišku. Aš senas žmogus, man nepatogu buvo taip jau į ją žiūrėti. Man nė į galvą toks klausimas neatėjo. Be akcento kalba lietuviškai, lietuvių gimnaziją baigusi ir t. t.“

Pasitenkinę išėjo mano nuomonės nesužinoję.

ALGIMANTAS GURECKAS

GYVENTOJŲ SURAŠYMAS SVYRIŲ APSKRITIES KAIME 1942 METAIS

Gyventojų surašymas

Antrosios vokiečių okupacijos metu¹, 1942 m. gegužės 27 d., Lietuvoj buvo prarastas gyventojų surašymas. Daug kas to surašymo daviniais remiasi rašydami apie tautybių santykius Rytų Lietuvoj². Iš tikro daviniai apie to krašto tautybes yra neteisingi, nes buvo reikalaujama, kad gyventojai pasisakytų, kokios jie tautybės, o jų didelė dalis nesijautė nei gudais, nei lenkais, nei lietuviais, nei dar kuo nors kitu. Jie sakėsi esą vietiniais žmonėmis („tuteiši“).

Man teko būti surašinėtoju³. Tuo laiku buvau Vilniaus universiteto pirmų metų teisės studentas ir gyvenau Vilniuje. Studentams ir tarnautojams buvo privaloma dalyvauti surašyme. Mums susirinkus, buvome supažindinti su surašymo anketomis ir apmokyti, kaip jas užpildyti. Buvo pabrėžta, kad turi būt atsakyti visi anketos klausimai, bet nebuvo užsiminta, kad galim susidurti su žmonėmis be tautybės.

---

¹ Vokiečiai Didžiąją Lietuvą buvo okupavę du kartu – 1915–1918 ir 1941–1944 metais.

² Antanas B e n d o r i u s, Gyventojai, *Lietuvių enciklopedija* (toliau – *LE*), South Boston, 1968, t. 15, p. 55 ir 57; Kazys P a k š t a s, Lietuvių tautos plotai ir gyventojai, ten pat, p. 446–447; Bronius K v i k l y s, *Mūsų Lietuva*, So[uth] Boston, 1964, t. 1, p. 171, 178, 181, 183, 188, 196, 200, 202, 206, 210, 212, 219, 251, 260, 264, 268, 306, 441, 466, 672, 689, 694, 696, 699, 701, 707, 719, 720; Bronius K v i k l y s, *Lietuvos bažnyčios*. T. 5: Vilniaus arkivyskupija, d. 2, Chicago, 1986, p. 62, 106, 140, 161, 174, 206, 222, 226, 233, 241, 273, 282, 306, 313, 352, 467, 477, 481, 482, 487, 492, 539, 546, 547; Algirdas [M.] B u d r e c k i s, Vilniaus krašto demografinės problemos, *Rytų Lietuva*, Chicago, 1980), p. 322, 323, 325, 331, 337, 338; Lietuvos rytų sienos komisijos paruoštas Lietuvos tyrimo institutui Memorandumas dėl etnografinės Lietuvos rytinių ir pietinių sienų, ten pat, p. 589, 611; Nastazija K a i r i ū k š t y t ė, Vilniaus krašto gyventojų sudėties pokyčiai 1939–1946 m., *Lietuvos rytai*, Vilnius, 1993, p. 282, 284, 285, 289; S. B u c h a v e c k a s, *Šalčios žemė*, Vilnius, 1992, p. 142, 239, 247.

³ Šį prancšimą apie 1942 m. gegužės 27 d. gyventojų surašymą parengiau pagal savo 1975 m. užrašus.

Mane paskyrė surašyti Troščionių kaimą (lenkiškai Troszczany), Žukainių valsčiuje, Svyrių apskrityje (dabar Astravo rajone, Gardino srityje, Gudijoj)⁴.

Troščionių kaimas

Tai didelis kaimas, apie 8 km nuo dabartinės, 1995 m. vasario 6 d. sutartimi nustatytos Lietuvos–Gudijos sienos. Vokiečių okupacinės administracijos nutarimu 1942 m. balandžio 1 d. kartu su visa nauja sudaryta Svyrių apskritimi buvo prijungtas prie Lietuvos generalinės srities.

Kaimo gyventojai savo šeimose ir savo tarpe kalbėjo gudiškai. Išimtis buvo viena lietuvių šeima, kuri tarpusavyje kalbėjosi lietuviškai. Man kaimo gyventojų gudiška kalba atrodė panaši į rusų su lenkiškų žodžių priemaiša. Nors nei gudiškai, nei lenkiškai nemoku, man buvo nesunku su jais susikalbėti rusiškai.

Visi kaimo gyventojai Romos katalikai. Neatsirado nė vieno kitos religijos ar ateisto, ar asmens be religijos. Jie meldėsi lenkiškai ir naudojosi lenkiškomis maldaknygėmis. Pavakare susirinko nemažas būrys žmonių prie kryžiaus gegužinėms maldoms. Visos maldos ir giesmės buvo lenkiškos. Troščionys priklausė Kliukščionių parapijai, kurios klebonas tuo laiku buvo lietuvis.

Vėliau vakare jaunimas susirinko šokiams. Tarpusavyje kalbėjosi ir juokavo gudiškai, bet visi žaidimai ir dainos buvo lenkiškos. Paklausiau, kodėl taip. Man paaiškino, kad žaidimus ir dainas jie išmoko lenkiškoj mokykloj. Pasilinksminime girtų nebuvo, nes, kaip man sakė, merginos su girtu nebūtų ėję šokti. Vienintelis girtas buvo iš Lietuvos atvykęs lietuvis valsčiaus sekretorius, kuris atėjo į pasilinksminimą, kiek pasimaišė tarp susirinkusiųjų, keletą kartų iššovė pistoletu į viršų ir nuėjo savais keliais. Stebėtina, kad vaikinai šokuose negėrė, nors savo gamybos degtinė ten buvo gan paplitusi, svečių būtinai pasitikdavo ir pasveikindavo su degtine.

Gyventojai beveik visi raštingi lotyniškėmis-lenkiškėmis raidėmis. Tai turbūt tarpukarės lenkiškos mokyklos nuopelnas. Seniai bent iš maldaknygės paskaitė, nors gal daugiau iš atminties negu pagal raštą.

Kaimo žemė nebloga, padalinta rėžiais, dirbama senovišku būdu. Kaimo gyvenimo ir darbo būdas, jo materialinės kultūros lygis toks pat, kaip Aukštaičiuose prieš Pirmąjį pasaulinį karą, kaip man apie tai pasakojo mano tėvas. Atrodo, kad kaimo gyventojai vertėsi neblogai. Jie nebuvo turtingi, bet ir ne skurdžiai. Tik lenkų okupacijos metais nebuvo pažangos, kaimo gyvenimo būdas visai nesikeitė.

---

⁴ Okupacinio Ostlando ribose vokiečiai 1942 m. balandžio 1 d. priskyrė Lietuvos generalinei sričiai Ašmenos ir Svyrių apskritis ir Benekainių bei Vydžių valsčius, o iš Lietuvos atėmė Druskininkų ir Marcinonių valsčius ir juos priskyrė Rytprūsiams.

Ūkininkai buvo nusiteikę prieš dvarininkus, kurie valdė daug ir pačios geriausios žemės. Prie lenkų čia jokios žemės reformos nebuvo. Dvaras, kaip ir bažnyčia, buvo lenkiškumo židiny. Tačiau lenkų okupacijos metais dėl ūkininkų priešiško dvaras veikiau trukdė lenkiškumui skliti, negu padėjo.

Sovietinį laikotarpį, kuris čia truko nuo 1939 m. lapkričio 2 d. sovietų aneksijos⁵ iki 1941 m. birželio, žmonės prisiminė su siaubu. Juos išgąsdino sovietinis teroras, kolektyvinių ūkių grėsmė, grubus ateizmo brukimas ir bažnyčios suvaržymas, o bažnyčios įtaka į žmones buvo labai didelė.

Troščionys buvo ramus užkampis, kaimo nesiekė didesni keliai, tad nė vienas iš 20-o amžiaus karų jo tiesioginiai nepalietė. Vokiečiams 1941 m. birželį puolant Sovietų Sąjungą, gyventojai vokiečių kariuomenės nė nematė, tik nuvykę į rajono miestelį ten jau rado kitą valdžią. Išimtis buvo 1940 m. gegužės ir birželio mėnesiai, kai sovietai rengėsi invazijai į Lietuvą. Tuometinė Lietuvos siena buvo apie 17 km nuo Troščionių. Tada į visus apylinkės miškus ir net laukus prigužėjo daugybė sovietų kariuomenės, šarvuočių, tankų ir artilerijos. Birželio 15 d. jie peržengė sieną ir įsiveržė į Lietuvą.

Vokiečiais gyventojai nepasitikėjo. Vyresnieji prisiminė kietą jų okupaciją Pirmojo pasaulinio karo metais. Visus sukrėtė to krašto miesteliuose gyvenusių žydų išžudymas 1941 m. rudenį. Prieš pat surašymą sovietiniai partizanai Lentupyje, apie 16 km nuo Troščionių, nušovė kelis vokiečius, o vokiečiai keršydami išžudė daug nieku nekaltų tos apylinkės gyventojų. Tačiau apie Troščionius buvo ramu. Nebuvo jokių partizanų ar plėšikų, žmonės nebijodami vaikščiojo ir keliaivo, kur jiems reikėjo.

Gyventojai tiesioginių reikalų su vokiečiais neturėjo, viską tvarkė Svyriuose ir valsčiuose įsikūrusi lietuviška administracija. Per visą laiką, kurį tame krašte praleidau, nemačiau nė vieno vokiečio. Tačiau gyventojai suprato, kieno tikroji valdžia. Kaimo seniūnas ir keletas kitų ūkininkų mokėsi vokiškai iš tada paskleistų knygučių – suprastintų vadovėlių su kasdieninių žodžių žodynėliu.

Žmonės be tautybės

Mus, surašinėtojus, autobusu atvežė iš Vilniaus į Svyrius. Čia jau laukė žmonės su vežimais mus pasiimti ir vežtis į surašinėjimo vietas. Mane pasiėmė Troščionių kaimo seniūnas, kuris pas save mane ir apgyvendino. Jo namas erdvus, dar gana naujas, būtų galėjęs būt kad ir Sūduvos ūkininko. Pats seniūnas jaunas, gal 30–35 metų,

---

⁵ Vakarų Baltarusija, *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Vilnius, 1984, t. 12, p. 14.

inteligentiškas ūkininkas, matyt, turtingiausias ar bent geriausiai susitvarkęs savo kaime.

Jau važiuodami pradėjom kalbėt apie tai, kad ne tik jam, bet, kaip vėliau pasirodė, ir didelei daugumai kaimo gyventojų labiausiai rūpėjo – kaip atsakyti į tautybės klausimą.

Savo kalbą jie vadino paprasta kalba („po prostu“), bet žinojo, jog tai gudų kalbos tarmė. Tačiau savęs jie nelaikė gudais, nes jie katalikai, o jų nuomone, gudai yra stačiatikiai, kurie gyvena anapus Naručio ežero. Ir ne vien konfesija juos skyrė nuo gudų, bet ir skirtingas gyvenimo būdas. Jie man tai aiškino pavyzdžiais, bet, būdamas miestiečiu, per mažai pažįstu ūkininkų ir išvis kaimo gyvenimą, kad tuos skirtumus pakankamai aiškiai pajusčiau ir prisiminčiau. Bet nenuostabu, kad tarp katalikų ir stačiatikių egzistavo, o gal dar ir dabar egzistuoja, reikšmingi skirtumai, nes juk skiriamoji linija tarp katalikų ir protestantų iš vienos pusės ir stačiatikių iš kitos sudaro ryškią ribą tarp Vakarų ir Rytų Europos civilizacijų.

Nuo lenkų juos skyrė ne tik kalba, bet ir 19 metų lenkų okupacijos patirtis. Lenkų valdžia buvo nemėgstama, nes ji buvo suvokiama kaip ponų-dvarininkų valdžia, abejinga ūkininkų reikalams, o lenkų administracija pasipūtusi, kiekviena proga rodanti savo didžią galią prieš paprastus žmones.

Tarpukarės nepriklausomos Lietuvos prestižas buvo nepaprastai aukštas. Troščiųnių gyventojai žinojo apie Lietuvos žemės reformą, dvarų išdalinimą ir valdžios rūpestį ūkininkų gerove. Jei tarpukarės laikotarpiu tame krašte būtų buvęs įvykdytas bešališkos jėgos kontroliuojamas plebiscitas, didelė dauguma būtų pasisakiusi už Lietuvą ne dėl kokio nors tautinio ar istorinio sentimentu, bet grynai dėl Lietuvos ekonominės ir socialinės politikos. Lenkai žinojo ką daro, kad jie su tokiu plebiscitu nesutiko.

Nors lietuviška administracija buvo tik prieš nepilnus du mėnesius perėmusi to krašto tvarkymą, apie ją gyventojai jau buvo susidarę palankią nuomonę kaip paprastiems žmonėms prieinamą, jų reikalams dėmesingą valdžią.

Tačiau to krašto žmonės nuo lietuvių skyrė kalba ir gal juntamas Vilnijos lietuvių įsitikinimas savo pranašumu prieš aplinkines slaviškas tautas – lenkus, rusus, gudus ir gudiškai kalbančius betaučius žmones.

Dingusios lietuviybės atgarsis

Surašinėjant gyventojus vienas linksmas senelis man padainavo lietuvišką dainelę. Jis man merkė akį ir klausė, ar suprantu. Dainininkas lietuviškai nemokėjo, tad daug žodžių buvo iškraipytų, bet buvo aišku, kad jo dainelė buvo blevyzga. Paklausiau, kur ją išmoko, ir jis sakė, kad iš jo senelio, kuris lietuviškai mokėjo, nes senelio tėvai, atseit dainininko protėviai, kalbėjo lietuviškai, kaip ir visas kaimas

anais laikais. Dainininkas galėjo būt apie 70 metų amžiaus, nuo jo protėvių turėjo praeit keturios kartos (jo seneliai, jo tėvai, jo paties karta, jo vaikų karta), tad atrodo, jog lietuvių kalba ten pradėjo nykti maždaug prieš 100 metų nuo surašymo, 19-o šimtmečio penktame dešimtmetyje, o išnyko dar po vienos kartos, to šimtmečio septintam dešimtmetyje⁶.

Tas įvykis patvirtino, kad Troščionių gyventojai buvo lietuvių kilmės, tik jau seniai atsisakę lietuvių kalbos ir praradę lietuvišką savimonę, bet didelė dauguma nepriėmus jokios kitos tautinės savimonės. Tai nereiškia, kad jie būtų buvę kokie tamsuoliai ar atsilikėliai. Juk tautybės praradimas pasireiškė ir pažangiam Klaipėdos krašte, kur 1925 m. gyventojų surašyme 34 337 asmenys (24,2% to krašto gyventojų) pasisakė esą „klaipėdiškiais“ („Memelländer“), reiškia, vietiniais krašto gyventojais⁷. Panašiai nutiko Elzase, kur vokiškos kilmės vokiškai kalbantys gyventojai kartais pasisako esą prancūzai, kartais vokiečiai, kartais elzasiečiai.

Popieriniai lietuviai ir gudai

Teisingiausias sprendimas būtų buvęs tuos, kurie save laikė „vietiniais“ be tautybės gyventojais, taip ir užrašyti. Gailiuosi, kad taip nepadariau, nors dėl to turbūt būčiau turėjęs nemalonumų, nes pagal surašymo vadovų nurodymus manėm, kad turim reikalauti visus surašomus gyventojus pasirinkti kurią nors tautybę.

Paskelbti surašymo daviniai nerodo žmonių be tautybės. Kiti surašinėtojai sakė, jog ir jie tame krašte susidūrė su daugeliu be tautybės gyventojų, reiškia, ir jie vertė tuos gyventojus pasirinkti kokią nors tautybę, o jei ne, tai kas nors surašymo davinius vėliau „ištaisė“.

Išskyrus tautybės klausimą, anketų pildymas vyko sklandžiai ir sparčiai. Bet dėl tautybės buvo vienas vargas ir surašomajam, ir surašinėtojui. Į klausimą kokios tautybės žmogus dažniausiai atsakydavo, kad nežino – esąs vietinis gyventojas, ir tiek. Tai gal lietuvis? Ne, koks iš jo lietuvis, kad jis lietuviškai nemoka. Tai gal gudas? Ne, jis katalikas, o gudai stačiatikiai. Tai gal lenkas? Ne, jis ir ne lenkas. Po ilgų šnekų surašomasis pasiduodavo – kadangi jis nepolitinis žmogus „niepolityčnyj“, tai tegul bus gudas, mat pagal jų supratimą užsirašyt lietuviu ar lenku būtų politinis

---

⁶ Panašų įvykį man papasakojo mano tėvas Petras Gureckas (1890–1970). Pirmojo pasaulinio karo metu, 1916 metais, jis buvo Rusijos caro kariuomenės karininkas ir buvo paskirtas Voložino miškuose prižiūrėti medžio paruošimą apkasų įtvirtinimams. Ten vietos gyventojai, nors lietuviškai nemokėjo, jam padainavo iš senų laikų atsimenamą lietuvišką dainelę apie meškų medžioklę, kur kartojosi priedainis: „Eisim vyrai meškų šaut“. Nuo to laiko iki 1942 m. gyventojų surašymo praėjo 26 metai, tad atrodo, jog apie Voložiną lietuvių kalba turėjo išnykti 19-o šimtmečio trečiame dešimtmetyje.

⁷ *Lietuvos statistikos metraštis*. 1938 m. (Centralinis statistikos biuras, Kaunas, b. m. – turbūt 1939), p. 13, 15, pastaba 1.

sprendimas. Jiems buvo aišku, kad lietuvių administracija ir vokiečių okupacinė valdžia lenkų nemėgsta, tad užsirašius lenku gal tektų susilaukti kokių nors nemalonumų ar sunkumų. Užsirašius lietuviu, jei sugrįžtų lenkų valdžia, galima skaudžiai nukentėti. Kaip vėliau pasirodė, jie buvo teisūs, nes kai po poros metų Vilniaus krašte siautė Armia krajowa, lietuviai buvo persekiojami ir kartais net žudomi.

Mažiausiai pavojaus užsirašius gudu, nes, jų supratimu, gudai, savo valstybės neturinti tauta, kitiems – lietuviams, lenkams ar vokiečiams mažiausiai kliuvo. Tačiau nors ir gudais užsirašę, jie gudais nesijautė. Baigus surašymą ir mane išlydint jie juokavo, kad pavirto baltaūšiais. „Bielarus – biela us“ net šokdamas vienas dainavo, ir visiems iš to buvo daug juoko.

Vieno šnekaus gyventojų paklausiau, koks čia buvo kraštas prieš visas okupacijas. „Lietuva“ („Litwa“), atsakė jis ir atsinešė pasą su ereliu ir vyčiu ir užrašų „Litwa Środkowa“, atseit Vidurinė Lietuva. Tai buvo lenkų sukurtos tariamos valstybės 1920–1922 m. dokumentas. „Štai, – sako, – patys lenkai pripažino, kad čia Lietuva“. „Jeigu taip, – sakau, – jeigu čia Lietuva, o jūs šio krašto vietiniai žmonės, tai išeina, kad jūs lietuviai, ar ne taip?“ Bet gavau tą patį daug kartų girdėtą atsakymą: „Tai kad mes lietuviškai nemokam, tai koki mes lietuviai“.

Kai kurie sutikdavo užsirašyti lietuviškai, bet tokių buvo mažuma. Jų lietuviškumas buvo aiškiai konjunktūrinis. Vienas žmogus pasišovė užsirašyti vokiečių, bet to sumanymo atsisakė, kai jam priminiau, kad jo dukroms, kaip visoms vokietaitėms, gali tekti atlikti Reicho darbo tarnybos prievolę, o jo žmona tvirtai pasakė, kad užmirštų savo gudravimus, nes ji nenori, kad jos mergaitės vyktų į Vokietiją.

Troščionis surašinėją dvi dienas. Po pirmosios dienos pamačiau, kad, besiaiškindamas su gyventojais, kokios jie tautybės, nebaigsiu darbo nustatytu laiku. Tad antrąją dieną surašinėjimą suprastinau ir pagreitinu – kas tik iš nežinančių savo tautybės gyventojų neprieštaravo, kad užrašyčiau lietuviu, taip jį ir užrašiau, o kas nesutiko, tą užrašiau gudu.

Kiek prisimenu, Troščionių kaimo gyventojų tautybes taip surašiau:

	%
Gudų	70
Lietuvių	20
Lenkų	10

Jei gyventojai būtų buvę užrašomi taip, kaip jie pasisakė, o linkę užsirašyti lenkais, nebūtų rūpinęsi lietuvių ar vokiečių administracijos diskriminacija, tai surašymo daviniai Troščionyse būtų maždaug taip atrodę:

	%
Be tautybės („vietinių“)	75
Gudų	12
Lenkų	12
Lietuvių	1

Gudai

Šalia daugumos savo tautybės nežinančių gyventojų buvo mažuma tų, kurie į tautybės klausimą iškart tiesiai atsakydavo. Dėl ko jie jautėsi priklausą vienai ar kitai tautai, nebuvo kaip klausinėti. Tačiau pastebėjau, kad gudais pasisakė visi jauni, nevedę kaimo vyrai. Todėl spėju, kad jie, kaip ir jų tėvai, manė, kad, siaučiant baidiam karui, gudų niekas priešui nelaikys ir jiems bus daugiau galimybių išlikti neįveltiems į priešišku tautų kruvinas kovas.

Lenkai

Lenkais pasisakusių didžioji dalis buvo jaunos merginos, o mažesnioji – aki-vaizdžiai pamaldūs seniai ir senės. Jeigu ateina su rožiniu rankoj, tai jau iš anksto žinai, kad bus lenkas ar lenkė. Merginas aiškiai buvo paveikusi lenkiška mokykla ir jos, matyt, buvo pamaldesnės už to paties amžiaus vyrus, bet vis tik buvo keista, kad vaikinų ir merginų tautinis apsisprendimas išsiskyrė – apie pusę merginų pasisakė esančios lenkaitės, kita pusė – gudaitės, o iš vaikinų neprisimenu nė vieno, kuris būtų pasisakęs lenku. Jie visi pasisakė gudais. Kartais net brolių ir seserų tautybė išsiskyrė.

Atsikėlę lietuviai

Visi tikri, nekonjunktūriniai ir ne iš bėdos užrašyti Troščionių lietuviai buvo atsikėlę iš kitur. Viena jauna šeima buvo atsikėlusį iš Švenčionių apylinkių, dar kelios moterys čia ištekėję taip pat nuo Švenčionių, o viena net nuo Utenos.

Kitą lietuvę sutikom Svyriuose, užėję pas Svyrių ežero žveją nusipirkt žuvies. Jo žmona prašneko lietuviškai. Ji sakė, kad atsikėlė į Svyrius iš Švenčionių krašto.

Lietuvaitė nuo Naručio krantų

Vieną pavakarę pas kaimo seniūną, kur buvau apgyvendintas, užėjo lietuvė moteris su gal 16 ar 17 metų dukra Aleksandra. Motina turėjo kokių tai reikalų pas mano šeimnininką, o man buvo proga pasikalbėti su jos dukra. Jos gyveno kaime ant Naručio ežero kranto, Gudijos generalinėj srityje, anapus vokiečių nustatytos Lietuvos sienos. Gaila, neužsirašiau ir neprisimenu to kaimo vardo. Ten gyveno ir daugiau lietuvių šeimų, nors dauguma kaimo gyventojų kalbėjo gudiškai. Lietuviai buvo vietiniai gyventojai, iš niekur kitur neatsikėlę. Jie žinojo, kad kadaise visas jų

kaimas ir aplinkiniai kaimai kalbėjo lietuviškai, bet jau seniai dauguma kaimo gyventojų perėjo prie gudų kalbos. Toj apylinkėj esama ir daugiau kaimų, kur esą išlikę lietuviškai kalbančių šeimų.

Aleksandra kalbėjo be dzūkavimo rytų aukštaičių tarme. Niekad jų kaime ar apylinkės kaimuose nėra buvusios lietuviškos mokyklos. Kaime būdavo gaunami lietuviški Vilniaus laikraščiai, kuriais lietuviai savo tarpe dalinosi. Taip pat dalinosi ir savo turimom lietuviškom knygom. Aleksandrą, kaip ir kitus lietuvių vaikus, lietuviškai skaityti ir rašyti išmokino tėvai. Grįžęs iš surašymo, 1943 m. rudenį gavau Aleksandros laišką, parašytą taip, kaip ji kalbėjo, jos tarme.

Lietuvės iš Vyšniavo apylinkių

Po surašymo grįžus į Svyrius, ten išgirdę mus lietuviškai šnekant, prie mūsų priėjo dvi vyresnio amžiaus lietuviškos moterys. Jos pasisakė, kad atkeliavo nuo Vyšniavo, kuris buvo likęs Gudijos generalinėje srityje. Klausėm, ar ten dar yra daugiau lietuvių, ir jos paaiškino panašiai kaip mergaitė nuo Naručio ežero, kad prie Vyšniavo ir Žadiškių esama kaimų, kur dalis gyventojų kalba lietuviškai.

Atsparūs lietuviai

Kiek teko sutikti to krašto lietuvių, jie buvo kieto, savimi pasitikinčio ir nepriklausomo būdo. Aišku, tai ne dėl to, kad tokios būtų buvę visiems lietuviams būdingos savybės, bet kad tik tokių savybių žmonės išlaikė lietuvių kalbą ir išsaugojo savo lietuviškumą. Kiti pasidavė bažnyčios įtakai, madai ir lenkų okupacijos metais lenkiškos mokyklos ir administracijos spaudimu tapo lenkais arba žmonėmis be tautybės. Lenkų okupacijos metais lietuviai buvo persekiojami ir daugeliui iš jų dėl lietuviškumo teko daugiau ar mažiau nukentėti. Turbūt dėl to lietuviai pasijuto morališkai pranašesni už juos persekiojusius lenkus ir tuos, kurie plaukė su srove, kurie niekam neužkliuvo ir kuriems nereikėjo atlaikyti ilgų metų spaudimą.

Svyrių ir Vilniaus apskričių gyventojai

Baigę surašymą, buvom suvežti į Svyrius. Praėjo beveik visa diena, kol atvyko autobusai mus parvežti į Vilnių. Buvo laiko išsikalbėti su kitais surašinėtojais apie jų patirtį. Ji daugumoj atvejų buvo panaši. Atrodo, kad Troščionys su didele dauguma tautiškai neapsisprendusių gyventojų buvo tipiškas Svyrių apskrities kaimas.

Ryški išimtis buvo Gervėčių apylinkės, kur ištiesai gyveno lietuviai. O miestelių ir dvarų gyventojų dauguma užsirašė lenkais.

Dalis mano kolegų studentų surašinėjo Vilniaus apskritį. Ten kaimuose taip pat rado daug tautiškai neapsisprendusių gyventojų. Jie tokius užrašė lietuviais⁸.

Reikalavimas būtinai pasirinkti kurią nors tautybę iškreipė 1942 05 27 gyventojų surašymo rezultatus. Kur tie 49,1% lietuvių Vilniaus apskrityje, 47,0% Eišiškių, 20,4% Svyrių, 14,9% Ašmenos apskrityse?⁹ Jų nėra ir surašymo metu jų nebuvo. Didžioji jų dalis – tai lietuviais užrašyti be tautybės žmonės, kurie nesijautė kurios nors tautos nariais. Reikalaujant, kad jie pasirinktų tautybę, iš tikro sprendimas atiteko surašinėtoji. Tuo būdu surašymo daviniai apie tautybes tapo beverčiai.

Priešingai, 1925 m. gyventojų surašymo Klaipėdos krašte rezultatai su dideliu procentu be tautybės žmonių („klaipėdiškių“) parodė tikrąją tautinių santykių padėtį tame krašte.

Nors 1942 m., Lietuvai esant okupuotai, galėjo būt svarbu rasti kuo didesnę lietuvių procentą Rytų Lietuvoje, kad okupantai vokiečiai kartais neatskirtų to krašto, vis tik buvo neteisinga reikalauti, kad surašyme kiekvienas Lietuvos gyventojas būtinai pasisakytų, kokios jis tautybės. Juk tautybė priklauso nuo žmogaus asmenišką apsisprendimo, tad būtų buvę teisingiau pagerbti asmens apsisprendimą likti tautybės atžvilgiu neapsisprendusiu.

Trumpai apie autorių

G u r c k a s Algimantas Petras (g. 1923 m.), teisininkas, ekonomistas, visuomenės veikėjas. Rašo spaudoje politikos ir kt. klausimais. Gyvena JAV, Windsore, Ct.

---

⁸ Šio pranešimo autoriaus pokalbis su gydytoju Vladu Bernadišium 1998 04 21 d.

⁹ LE, t. 15, p. 57.